

Menningarminjar á fyrirhuguðu framkvæmdasvæði við Tunguveg

Elín Ósk Hreiðarsdóttir

Fornleifastofnun Íslands
FS124-00131
Reykjavík 2000

Efnisyfirlit

Inngangur.....	2
2. Kafli. Um mat á umhverfisáhrifum framkvæmda á menningarminjar.....	3
3. Kafli. Fyrri athuganir og skráning	4
4. Kafli. Fornleifar á fyrirhuguðu framkvæmdasvæði.....	6
5. Kafli. Skrá yfir fornleifar	6
6. Kafli. Tillaga um aðgerðir	30
7. Kafli. Niðurlag	30
Heimildir.....	32

Viðauki

Kort af úttektarsvæðinu

Mynd á forsíðu er af býlinu Kringlu í landi Tungufells.

Tunguvegur

Inngangur

Fyrirhugaðar eru breytingar á vegastæði Tunguvegar sem tengir saman Skíða- og Svarfaðardalsveg. Nýja vegarstæðið kemur til með að liggja á svipuðum slóðum og vegurinn gerir nú vestan í hálsinum, en þegar austar dregur er áætlað að vegurinn liggi nokkuð norðar en hann gerir nú. Vegagerðin áætlar að leggja nýja brú yfir Svarfaðardalsá fast norðan við brúna sem nú er í notkun og aðra brú töluvert norðan við núverandi brú yfir Skíðadalsá. Vegarstæðið sem um ræðir er í landi Hreiðarsstaða, Tungufells og Ytra-Hvarfs.

Haustið 2000 fór Vegagerðin á Akureyri þess á leit við Fornleifastofnun Íslands að hún gerði mat á áhrifum fyrirhugaðra framkvæmda á menningarminjar á svæðinu. Í þessari skýrslu er greint frá árangri athugunar á fyrirhuguðu vegastæði.

Þegar lá fyrir svæðisskráning allrar Dalvíkurbyggðar en þá skráningu hafði Fornleifastofnun Íslands gert 1996 að beiðni Héraðsnefndar Eyjafjarðar. Fyrir lá einnig aðalskráning á Hreiðarstöðum en jörðin var skráð sumarið 1999 þegar Upsaströnd, Dalvíkurland og vestanverður Svarfaðardalur inn að Klaufabrekku var skráður á vegum Dalvíkurbyggðar.

Við svæðisskráningu voru kort og ritheimildir um menningarminjar á svæðinu athugaðar. Við aðalskráningu voru loftmyndir skoðaðar, rætt var við ábúendur og aðra staðkunnuga á svæðinu, gengið á hvern minjastað og þeir skoðaðir, auk þess sem gengið var eftir fyrirhuguðu vegarstæði og nágrenni þess kannað. Á grundvelli þessa var tekin saman skrá yfir fornleifar á svæðinu og hún skoðuð í ljósi fyrirhugaðra framkvæmda. Í skýrslunni er fylgt hefðbundinni framsetningu FSÍ á nauðsynlegum gögnum við umhverfismat,¹ og greint frá lögbundnum forsendum fornleifakönnunar, takmörk rannsóknarefnis skilgreind, greint frá fyrri fornleifaathugunum á svæðinu, vettvangsrannsókn lýst, lagt mat á áhrif framkvæmda og gerðar tillögur um aðgerðir. Elín Ósk Hreiðarsdóttir sá um vettvangsvinnu og úrvinnslu skýrslu undir stjórn Orra Vésteinssonar fornleifafræðings en hann hafði einnig gert svæðisskráninguna.

Sérstakar þakkir fá heimildamenn fyrir ómetalega aðstoð og hjálpssemi í hvívetna.

¹ Sbr. Adolf Friðriksson, *Skýrsla um menningarminjar við fyrirhugað vegarstæði Snæfellsvegar um Mávahlíð*, Fornleifastofnun Íslandss, Reykjavík, 1997; Sami: *Skýrsla um menningarminjar við fyrirhugað vegastæði Ólafsvíkurvegar og Útnesvegar sunnan Fróðárheiðar*, Fornleifastofnun Íslands, Reykjavík, 1997.

Fornleifaskráning

2. Kafli. Um mat á umhverfisáhrifum framkvæmda á menningarminjar

Á undanförmum árum hafa verið gerðar breytingar á löggjöf um verndun fornleifa og hefur eftirlit með framkvæmd laganna verið aukið. Samkvæmt 17. grein Þjóðminjalaga (nr. 88/1989, sbr. lög nr. 43/1991 og breyting á lögum samþykkt 7/5 1994), eru allar fornleifar á Íslandi friðhelgar: "Fornleifum má enginn, hvorki landeigandi, ábúandi né nokkur annar, spilla, granda né breyta, ekki heldur hylja þær, laga né aflaga né úr stað flytja...". Auk Þjóðminjalaga ná lög um mat á umhverfisáhrifum nr. 106/2000 einnig yfir verndun menningarminja, enda markmið laganna að tryggja að mat á umhverfisáhrifum verði fastur liður í undirbúningi að framkvæmdum. Í 5. gr. ofangreindra laga eru sérstaklega tilgreindar framkvæmdir sem háðar eru umhverfismati, og er vegagerð þar á meðal. Er þessi fornleifakönnun í anda þeirra markmiða sem sett hafa verið í þessari nýju löggjöf. Mat á áhrifum framkvæmda á fornleifar gerir kröfur um fjölpætta athugun á heimildum og vettvangsrannsókn, enda er skilgreining á fornleifum í Þjóðminjalögum víðtæk. Til fornleifa teljast hvers kyns leifar fornra mannvirkja og annarra staðbundinna minja sem menn hafa gert eða mannaverk eru á, svo sem:

- a. byggðaleifar, bæjarstæði og bæjarleifar ásamt tilheyrandi mannvirkjum, húsaleifar hvers kyns, svo sem kirkna, bænahúsa, klaustra og búða, leifar af verbúðum, naustum verslunarstöðum og byggðaleifar í hellum og skútum;
 - b. vinnustaðir þar sem aflað var fanga, svo sem leifar af seljum, verstöðvum, bólum, mógröfum, kolagröfum og rauðablæstri;
 - c. gömul tún- og akurgerði, áveitumannvirki og leifar eftir veiðar til sjávar og sveita;
 - d. gamlir vegir, stíflur, brýr, vatnsvöð, varir, hafnir og bátalægi, slippir, ferjustaðir, kláfar, vörður og vitar og önnur vega- og siglingamerki ásamt kennileitum þeirra;
 - e. virki og skansar og önnur varnarmannvirki;
 - f. gamlir þingstaðir, meintir hörgar, hof og vé, brunnar, uppsprettur, álagablettir og aðrir staðir og kennileiti sem tengjast siðum, venjum, Þjóðtrú eða Þjóðsagnahefð;
 - g. áletranir, myndir eða önnur verksummerki af manna völdum í hellum eða skútum, á klettum, klöppum eða jarðföstum steinum;
 - h. haugar, dysjar og aðrir greifrunarstaðir úr heiðnum eða kristnum sið; skipsflök eða hlutar úr þeim.
- Að jafnaði skal telja minjar 100 ára og eldri til fornleifa

Það er skýrt af þessari skilgreiningu að fornleifar eru ekki aðeins öll mannvirki heldur einnig staðir sem á einn eða annan hátt tengjast menningu og atvinnuvegum, hvort

heldur sem er vöð eða álagablettir. Þessari skilgreiningu hefur verið fylgt við framkvæmd mats á umhverfisáhrifum, líkt og gert er við fornleifaskráningu.

Ef mannvistarleifar sem falla undir ofangreinda skilgreiningu finnast á fyrirhuguðu framkvæmdasvæði, þá þarf að leita heimildar til að hreyfa við þeim. Í 21. gr. Þjóðminjalaga segir m.a. : "Nú telur... sá sem stjórnar opinberum framkvæmdum, svo sem vegagerð, að hann þurfi að gera jarðrask er haggar við fornleifum og skal hann þá skýra Þjóðminjasafni Íslands frá því áður en hafist er handa um verkið. Lýst skal nákvæmlega breytingum þeim er af framkvæmdum muni leiða. Þjóðminjasafn ákveður hvort og hvenær framkvæmd megi hefjast og á hvaða skilmálum.

Við allar meiri háttar framkvæmdir, svo sem vegagerð,... skal sá sem fyrir þeim stendur bera kostnað af nauðsynlegum rannsóknum."

3. Kafli. Fyrri athuganir og skráning

Fyrstu fornleifakannanir sem kunnugt er um að gerðar hafi verið á svæðinu sem að þessu sinni er tekið til úttektar, gerðu Stefán Þorsteinsson prestur á Völlum og Árni Snorrason prestur í Tjarnar- og Urðaprestakalli árið 1818.² Skýrslur þeirra voru báðar unnar að beiðni hinnar konunglegu nefndar til varðveislu fornminja, sem um þær mundir safnaði upplýsingum um minjar í öllum sóknum og hófst þá fornleifaskráning á Íslandi. Stefán greinir frá þónokkrum minjum í sinni sókn en á úttektarsvæðinu er þó aðeins einn staður sem hann tilgreinir (bls. 540):

"... sunnan under Hædnockurre edur Leite, Hvarf nefndu, þar sem Skíðadalr skér sig frá þeim eiginliga Svarfardardal, í góðu skjóle fyrir Nordannæðingum, finnast og síást Merke til margra Garda sem ímsliga liggja og hvör um annan. Einn einaste Madr í Bygdarlagénu hefir gétad géfid mér þá Upplýsingu hérú, at hann af Forfedrum sínum - greindum Mönnum - heyrt hafe, þat slíker Gardar hafe af fornmönnum brúkader verit til Sánings og Ræktunar Vaxta þeirra er þeir skylldu hafa gért Öl edur Munngát sitt af."

Árni segir hins vegar að engar minjar finnist í sínum sóknum.

Um miðja 19. öld safnaði Hið íslenzka Bókmenntafélag margvíslegum upplýsingum um land og þjóð í hverri sýslu og sókn. Upplýsingar um Tjarnar- og

² Fornleifaskýrslur Árna Snorrasonar frá 30. júní 1818 og Stefáns Þorsteinssonar frá 16. september sama ár eru prentaðar í: Frásögur um fornaldarleifar 1817-1823, síðari hluti (1983) Sveinbjörn Rafnsson bjó til prentunar, Reykjavík (hér eftir FF), bls. 537-540.

Fornleifaskráning

Urðasóknir koma frá séra Kristjáni Þorsteinssyni.³ Kristján gerir úttekt á fornleifum í sóknunum og getur m.a. um þvergarð sem gengur þvert yfir tunguna í landi Tungufells, annan garð sem gengur eftir tungunni endilangri og fjögurra býla sem á tungunni hafa staðið. Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns hafði hins vegar aðeins getið um tvö forn býli á þessu svæði⁴ og nokkur ruglingur virðist lengi hafa verið um staðsetningu, fjölda og heiti býlanna á tungunni. Engar upplýsingar er að finna í sýslu- og sóknarlýsingum um fornleifar í Vallasókn.

Árið 1865 tók Þorsteinn Þorsteinsson frá Upsum saman ritgerð um örnefni í Svarfaðardal. Ritgerð þessi birtist reyndar ekki á prenti fyrr en í Árbók hins íslenska fornleifafélags 1975 og þá með athugasemdum eftir Kristján Eldjárn. Í ritgerðinni er getið um Tungugerði eða Tungukot, rétt og kolagrafir sem á skráningarsvæðinu voru. Er talið að frásögn Kristians Kaalunds um þetta svæði sé byggð á ritgerð Þorsteins.

Ekki er vitað um neinar athuganir á skráningarsvæðinu á fyrri hluta 20. aldar. Um öldina miðja bar það hins vegar til tíðinda að við vegagerð í túnfætinum á Ytra-Hvarfi kom upp kuml. Kristján Eldjárn rannsakaði kumlið og birtist rannsókn hans síðar í bókinni Kuml og haugfé.

Jóhannes Óli Sæmundsson tók á 7. áratugnum saman rit um örnefni í Eyjafirði þar sem m.a. eru talin upp örnefni á skráningarsvæðinu.

Á áttunda áratugnum gerði Kristján Eldjárn úttekt á þeim uslaréttum sem þekktar voru í Svarfaðardal. Kom hann að því tilefni á Ytra-Hvarf og skoðaði uslarétt sem þar er. Á svipuðum tíma voru tóftir tveggja fornþýla, Kringlu og Syðra-Tungukots, í landi Tungufells friðlýstar af þjóðminjaverði, og er ekki að efa að það hafi verið að undirlagi Kristjáns.

Árið 1998 tókst samstarf milli Dalvíkurbyggðar og Fornleifastofnunar Íslands um skráningu fornleifa í Svarfaðar- og Skíðadal. Þá var þegar búið að svæðisskrá allar fornleifar á svæðinu en síðsumars 1999 var hafist handa við fyrsta áfanga aðalskráningar. Sumarið 2000 var öðrum áfanga aðalskráningar á svæðinu lokið og er áætlað að verkinu muni ljúka árið 2003.

³ *Sýslu- og sóknarlýsingar Hins íslenska bókmenntafélags 1839-1854*, Eyfirzk fræði II, Akureyri 1972, bls. 74-75.

⁴ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns*, X. Eyjafjarðarsýsla, Kaupmannahöfn 1943, bls. 74-75.

4. Kafli. Fornleifar á fyrirhuguðu framkvæmdasvæði

Hér að neðan er birt skrá um fornleifar á því svæði sem hið endurnýjaða vegarstæði kemur til með að liggja. Í skránni eru allir þekktir minjastaðir á þeim jörðum sem koma við sögu. Sú leið var valin að merkja inn á afmarkaða loftmynd Vegagerðarinnar á Akureyri alla þá minjastaði sem þekktir eru og þar sjást, jafnvel þó þeir séu fjarri vegarstæðinu og ekki í neinni hættu vegna fyrirhugaðra framkvæmda. Upplýsingar um allar fornleifar sem vitað er um á þessum jörðum er að finna í skránni hér að neðan. Með þessu á að vera tryggt að heildaryfirlit um menningarminjar á svæðinu sé til taks og ennfremur að hægt verði að taka tillit til fornleifa verið breytingar á hönnun vegastæðisins frá þeim tillögum sem nú liggja fyrir.

Hér að neðan er birt skrá um fornleifar í landi Hreiðarsstaða, Tungufells og Ytra-Hvarfs. Í skráningarkerfi Fornleifastofnunar hefur hver sýsla skammstafað heiti og hver jörð hefur númer. Miðað er við jarðaskiptingu eins og hún kemur fyrir í Jarðatali Johnsens frá 1847 og byggir tölusetning jarðanna á því. Þá er hverri fornleif gefið númer sem hengt er við sýslutákn og jarðarnúmer (dæmi: Ey-131:001). Í skránni er gefið yfirlit yfir allar þekktar fornleifar á hverri jörð. Upplýsingar um hvern stað eru settar fram á staðlaðan hátt: fyrst kemur kennitala staðarins í gagnagrunni Fornleifastofnunar Íslands, staðarheiti, tegund fornleifar, hlutverk og hnattstaðan í gráðum og mínútum. Þar næst kemur tilvitnun í heimild ef einhver er, lýsing á staðsetningu, aðstæðum og lokum aðrar upplýsingar, hættumat og heimildaskrá.

Á svæðinu voru samtals skráðir 94 minjastaðir. Í næsta kafla verður fjallað nánar um þá staði sem næstir eru fyrirhuguðu framkvæmdasvæði, en hér er birt heildarskrá yfir alla þekkta staði.

5. Kafli. Skrá yfir fornleifar

EY-131 Hreiðarsstaðir

60 hdr 1712 með Hreiðarstaðakoti en 40 hdr. sjálf heimaörðin. Bændaeign. "... ok fór Hreiðarr út til Íslands ok bjó norðr í Svarfaðardal, þar sem síðan heitir á Hreiðarsstöðum, ok gerðist mikill maðr fyrir sér ... Bjó hann til elli í Svarfaðardal, ok eru margir menn frá honum komnir." Hreiðars þáttur, Íslendinga sögur VIII, 325.

16.9.1502 geldur Grímur Pálsson Gottskálf Hólabiskupi 20 hdr í Hreiðarsstöðum, en Jón Vilhjálmsson hafði selt partinn Grími - DI VII, 611.

8.6.1505 sór Björn Jónsson að hann hefði aldrei gefið vitnisburð um jarðakaup Jóns Sigmundssonar og Guðmundar Ólafssonar um 12 hdr í Hreiðarsstöðum - DI VII, 773-74.

6.6.1520 eru Hreiðarstaðir taldir meðal þeirra jarða sem hafði borið undir Hólastól í tíð Gottskálks biskups

Fornleifaskráning

".lxc. vj kugildi. Landskyld. ij. og keypter af morgum fyrir fulla peninga." DI VIII, 729.

1525 voru Hreiðarstaðir meðal Hólastólsjarða - DI IX, 301.

25.12.1550 eru Hreiðarstaðir, 60 hdr, meðal þeirra jarða sem höfðu burt lógast frá Hólakirkju í tíð Jóns Arasonar - DI XI, 873 sbr. DI XII, 460. Stóllinn átti þar þó enn eitt kúgildi - DI XI, 870.

21.9.1551 selur Vigfús Þorsteinsson Margréti Þorvarðsdóttur Hreiðastaði í Urðasókn - DI XII, 309.

8.4.1568 eru kaupin staðfest - DI XV, 77.

2.5.1688 hefur Páll Björnsson fengið sr. Sigurði Jónssyni prófasti 11 hdr í Hreiðarsstöðum - Jarðabréf, 225.

19.5.1703 eiga Sigurður Jónsson og Helga Pálsdóttir "Í Hreiðastöðum í Svarfaðardal xic, leigist fyrir 55 ál., 2 kúg." JÁM XIII, 253.

20.6.1703 á Guðmundur Sigurðsson "Í Hreiðarsstöðum xlix [leiga] 2c 5 ál. [kúgildi] 9." og hafði hún skipst konu hans Guðrínu Eggertsdóttur til heimanfylgju 1689 - JÁM XIII, 144. Bænhús eða hálfkirkja var á Hreiðarsstöðum.

Talin 25 hdr 1847. Hreiðarstaðakot hjáleiga byggð fyrir manna minni 1712. Hreiðarstaðir áttu vetrarþétt í Tungufellshálsi gegn engjaheyskap í s.k. Tungufellsparti. Einnig áttu Hreiðarstaðir skipsuppsátur á Karlsá gegn heyskaparitökum - Ö-Svarf, 321

1917: 6.1 ha. 3/4 slétt. Garðar 225 m².

1990: "Túnið liggur í hólum og hjöllum á milli fjallsins og Svarfaðardalsár. Syðst er það mjótt og aðkreppt milli ár og fjalls en breikkar og breiðir úr sér þegar norðar dregur." BE 1990, 172

Ey-131:001 Hreiðarstaðir bæjarstaði bústaður 65°52.524N 18°38.082V

Gamli bærinn, sem merktur er inn á túnakort frá 1917, stendur enn. Hann er spölkorn suðaustan (neðan) við núverandi íbúðarhús. Gamli bærinn stendur fast suðvestan (innan) við bárujárnsklætt hús (vélaskemmu). Bærinn stendur á sléttu flöt og í honum var búið fram til 1970. Bærinn er nú byrjaður að hrynja og hann er á kafi í gróðri. Grunnflötur hans er um 10 X 14 m. Bærinn stendur á fremur sléttu svæði.

Hættumat: hætta vegna ábúðar

Heimildir: Túnakort 1917

Ey-131:002 heimild um bænhús 65°52.460N 18°38.259V

"Hálfkirkja eður bænhús er hjer, en ekki tíðir veittar í manna minni, stendur húsið enn með affiljuðum kór." segir í jarðabók Árna og Páls frá 1712. Ekki er lengur vitað hvar bænhúsið var en líklega hefur það staðið í námunda við bæinn. Rétt fyrir 1970 stóð til að slétta aflanga hólinn sem er í túninu suðvestan (innan) við gamla bæinn (001). Þegar farið var með jarðýtu á svæðið sem er í námunda við símastaur (um 10 m neðar) á hólnum var komið niður á mikið magn af mannabeinum. Vegna þessa var framkvæmdum hætt og ekki hefur verið hreyft við hólnum síðan. Beinir fundust í hól sem er aflangur (inn-út) og var beinafundurinn í um 80 m fjarlægð frá gamla bænum 001.

Hættumat: hætta vegna ábúðar

Heimildir: Ö-Svarf, 322 og JÁM X: 62

Ey-131:003 heimild um útihús 65°52.489N 18°38.148V

Um 40 m suðvestan (innan) við gamla bæinn (001) og um 8 m norðaustan við 004 er dæld eftir byggingu sem merkt er inn á túnakort frá 1917. Dæld þessi er í norðaustur jaðri hóls sem á þessu svæði liggur suðvestur-norðaustur (út-inn). Dældin er norðarlega í hólnum en er nú að miklu leyti rofin eða blásin. Hún er eftir hlaðna súrheysgryfju. Stærð hennar er um 4 X 4 m.

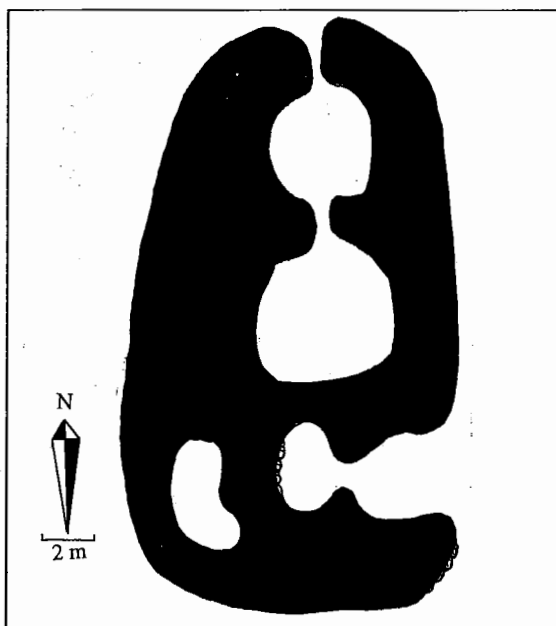
Heimildir: Túnakort 1917

Tunguvegur

Ey-131:004

útiðstóft

65°52.457N 18°38.221V

Gamli bærinn (001) stendur neðarlega í túni. Suðvestan (innan) hans er lægð í túninu en suðvestan hennar afgangur hóll sem snýr SV-NA (út og inn). Yst (norðaustast) á þessum hól var útiðstóft (003) samkvæmt túnakorti frá 1917, en annað útiðstóft var um 8 m suðvestar (innan). Á þessum stað eru gróin tóftarbröt. Tóftarbrötin eru nokkuð stór og standa á grónum hól í sléttuðu túni. Tóftin er alveg gróin og þó erfitt sé að greina nákvæmlega innri lögun tóftanna þá eru útlínur hennar nokkuð skýrar. Tóftin er um 10 X 20 m á stærð og skiptist í allt að 6 hólf.

Hættumat: hætta vegna ábúðar

Heimildir: Túnakort 1917

Ey-131:005

heimild um útiðstóft

65°52.520N 18°38.154V

Um 30 m norðaustan (utan) við gamla bæinn (001) og 10 m norðvestan (ofan) við nýleg fjárhús var áður útiðstóft samkvæmt túnakorti frá 1917. Þau hafa verið um 20 m suðvestan (innan) við vegarslóða sem liggur frá íbúðarhúsinu á Hreiðarsstöðum að

fjárhúsunum. Á þessum stað er nú slétt grasflöt.

Hættumat: hætta vegna ábúðar

Heimildir: Túnakort 1917

Ey-131:006

heimild um fjárhús

65°52.529N 18°38.191V

Á svipuðum stað og fjósið stendur nú, eða um 80 m norðan (ofan og utan við) við gamla bæinn (001), var fjárhús, kvíar og hlaða. Ekkert sést nú til þessara bygginga. Þar sem fjárhúsin voru áður er nú steipt fjós eða í norðurjaðri þeirra.

Hættumat: hætta vegna ábúðar

Heimildir: Túnakort 1917

Ey-131:007

heimild um útiðstóft

65°52.561N 18°38.180V

Á svipuðum stað og fjósið stendur nú, eða um 80 m norðan (ofan og utan) við gamla bæinn (001), var útiðstóft 5-7 m ofan við 006. Ekkert sést nú til þessa húss. Á þeim stað sem fjárhúsin voru áður er nú steipt fjós eða í norðurjaðri þeirra.

Hættumat: hætta vegna ábúðar

Heimildir: Túnakort 1917

Ey-131:008

heimild um útiðstóft

65°52.564N 18°38.173V

Útiðstóft var um 70 m norðan við 006 og 007 á stað þar sem nú er ávöl hæð í túni. Útiðstóft var um 30 m vestan (innan og ofar) við 009. Þar sem útiðstóft var eru nú sléttuð tún.

Hættumat: hætta vegna ábúðar

Heimildir: Túnakort 1917

Ey-131:009

heimild um útiðstóft

65°52.608N 18°38.112V

Um 80 m frá kálgarðinum sem merktur er inn á túnakort frá 1917 og sést enn, var áður útiðstóft. Útiðstóft var um 65-70 m norðan við 006 og 007. Húsið er löngu horfið en þar sem það hefur staðið er dældótt hæð í túni. Útiðstóft stóð þar sem nú er hæð með dældum í en allt í kring eru rennislétt tún.

Hættumat: hætta vegna ábúðar

Heimildir: Túnakort 1917

Ey-131:010

heimild um útiðstóft

65°52.592N 18°38.017V

Um 20-25 m austan (utan og neðan) við 009 var útiðstóft samkvæmt túnakorti frá 1917. Á þessum stað er

Fornleifaskráning

hæð í túni og á henni má greina nokkrar dældir þar sem útihúsið hefur staðið. Á 1-2 stöðum má sjá óljósar steinhleðslur í grasrótinni. Útihúsið var þar sem nú er dældótt hæð í sléttu túninu.

Hættumat: hætta vegna ábúðar

Heimildir: Túnakort 1917

Ey-131:011 heimild um útihús 65°52.503N 18°38.30V

Nálægt 15 m suðaustan (neðan) við gamla bæinn (001) var fiskihjallur sem merktur er inn á túnakort frá 1917. Á þessum stað er nú óræktarsvæði neðan við gamla bæinn.

Hættumat: hætta vegna ábúðar

Heimildir: Túnakort 1917

Ey-131:012 Jónshús heimild um útihús 65°52.525N 18°38.288V

"Sunnan við bæ er Svíri og Jónshús (peningshús) upp frá því." segir í örnefnalýsingu. Jónshús stóðu á Jónshúshóli, þar sem íbúðarhúsið stendur nú. Engar leifar Jónshúss eru merkjanlegar lengur enda hefur bygging íbúðarhúss á staðnum eyðilagt það sem fyrir var.

Hættumat: hætta vegna ábúðar

Heimildir: Ö-Svarf, 321

Ey-131:013 Oddsgerði örnefni fjárhús 65°52.571N 18°38.159V

"Út og upp frá bæ, utan Bæjarlækjar, heitir Oddsgerði." segir í örnefnalýsingu. Þar sem Oddsgerði var eru nú sléttuð tún. Oddsgerði var fjárhús og hlaða sem stóðu utan bæjarlækjar og fremur ofarlega í túni. Þau hafa verið á svipuðum stað og útihúsin (008) og er mögulegt að um sömu hús sé að ræða.

Hættumat: hætta vegna ábúðar

Heimildir: Ö-Svarf, 321

Ey-131:014 Geitarhús geitakofatóft 65°52.501N 18°37.876V

"Í Tungufellsparti eru Geitarhúsabrot ..." segir í örnefnalýsingu. Geitarhúsin stóðu á hól, utan og neðan við fjósið, í miðju túni. Engin merki þeirra sjást lengur.

Hættumat: hætta vegna ábúðar

Heimildir: Ö-Svarf, 321

Ey-131:015 Tófukofanef örnefni skotbyrgi 65°52.470N 18°37.871V

"Í Tungufellsparti eru Geitarhúsabrot og niður frá þeim gengur Tófukofanef fram í ána." segir í örnefnalýsingu. Engin merki tófukofa eru á árbakka Svarfaðardalsár í landi Hreiðarsstaða en nef gengur út í ána um 50 m sunnan við brúna sem er á ánni í landi Hreiðarsstaða.

Hættumat: hætta vegna túnræktar

Heimildir: Ö-Svarf, 321

Ey-131:016 Réttarhvammur heimild um rétt 65°52.575N 18°37.714V

"Útan við [Tungufellspart] er Réttarhvammur, en þar var áður fjárrétt, rétt ofan við hvamminn." segir í örnefnalýsingu. Réttarhvammur er 10-20 m norðan við brúna á Svarfaðardalsá í landi Hreiðarsstaða. Þar sem réttin var áður er nú ræktað grænfóður. Síðasta réttin sem stóð á þessum stað var úr tré.

Hættumat: mikil hætta vegna vegagerðar

Heimildir: Ö-Svarf, 321

Ey-131:017 garðlag landamerki 65°52.653N 18°37.106V

"... nyrzti og neðsti hluti engjanna heitir Merkisnef, en þar er komið að landamerkjagardi á Þverármerkjum." segir í örnefnalýsingu. Á merkjum við Þverá er nú skurður og engin merki garðsins eru greinileg. Skurður á merkjum.

Hættumat: engin hætta

Heimildir: Ö-Svarf, 321

Ey-131:018 frásögn af öskuhaug 65°52.504N 18°38.147V

Suðvestan (innan) við gamla bæinn (001) og suðaustan við trjáreitinn, sem er við hlið gamla bæjarins, var öskuhaugur. Svæðið sem haugurinn var á er hæð og brekka fram undan hæðinni. Svæðið er grasi gróið. Lítil merki um hauginn sjást nú enda hefur hóllinn sjálfur verið skemmdur. Ekki var þó grafið ofan í hólinn

Tunguvegur

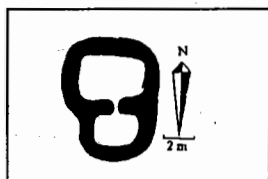
og því leynast leifar öskuhaugsins sjálfsagt undir yfirborði jarðar.

Hættumat: hætta vegna ábúðar

Heimildir: Ö-Svarf, 322

Ey-131:019

tóft ekki vitað 65°52.649N 18°39.469V

Á árbakkanum upp af Svarfaðardalsá er tóft. Vestan við ána er sléttur árbakki sem nær um 100 m til vesturs. Þá tekur við brekka eða hólsvæði um 150 m sunnan við merki við Þverá. Suðvestan við neðsta hólinn eru tóftir. Tóftin er um 150 m sunnan við merki og um 100 m vestan við Svarfaðardalsá í dæld milli hóla. Tóftin stendur í dæld milli hóla. Tóftin er tvískipt og er 5 m að breidd og 6 m á lengd. Ekki er lengur hægt að greina hvar opið á tóftinni var.

Hættumat: engin hætta

Ey-131:020

náma mógrafir 65°52.601N 18°38.353V

5-10 m norðvestan (ofan) við þjóðveginn, beint ofan við bæinn (001) sjást enn greinileg merki mjög djúpra svarðargrafa. Umhverfis grafirnar eru sléttuð tún. Grafirnar eru a.m.k. 20 X 15 m að stærð og eru mjög djúpar þrátt fyrir að heyi og fleiru hafi verið kastað ofan í grafirnar á liðnum árum. Grafirnar eru um 1,5 m djúpar.

Hættumat: hætta vegna túnræktar

Heimildir: Ö-Svarf, 322

Ey-131:021

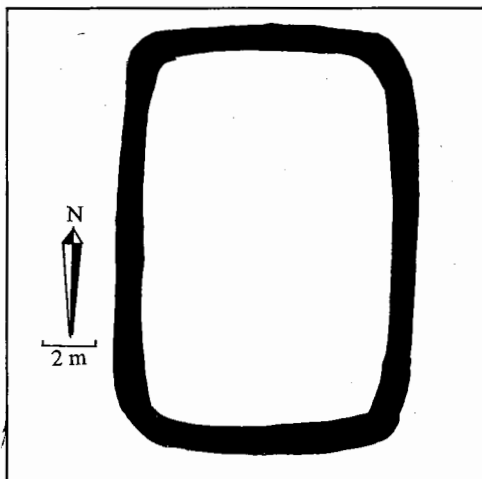
gata leið 65°52.506N 18°38.048V

Inn á túnakort frá 1917 er merktur upphlaðinn vegur sem enn sést greinilega norðarlega í túni. Vegurinn sést rétt norðan við gamla bæinn (001) og liggur til norðurs langleiðina í átt að brúnni á Svarfaðardalsá. Vegurinn liggur að mestu yfir sléttuð tún. Vegurinn er upphlaðinn. Hann er grasi gróinn og er um 2-3 m á breidd en 0,6-0,7 m á hæð.

Hættumat: hætta vegna túnræktar

Ey-131:022

garðlag kálgarður 65°52.523N 18°38.319V

Beint ofan við 004 en neðan við íbúðarhúsið eru leifar kálgarðs. Garðurinn er í brattri brekku. Garðurinn er um 15 m á lengd en 10 m á breidd. Hann er grjóthlaðinn og er tæpur 1 m á breidd en 0,3 m á hæð.

Hættumat: hætta vegna ábúðar

Ey-131:023 Draughóll þjóðsaga

legstaður 65°52.581N 18°38.489V

"Sunnan við bæjarlæk í Hreiðarstaðakoti heitir Draughólsengi og er Draughóll syðst í því ... Munnmælin herma, að Hreiðar heimski sé heygður í Draughólum." segir í örnefnalýsingu. Draughóll er í raun í landi Hreiðarsstaða en nálægt merkjum við Hreiðarsstaðakot. Hóllinn er um 20 m vestan við þjóðveg. Fast vestan við Draughóllinn er garðlagið (025). Hóllinn er grasi gróinn en umhverfis eru þýfðir hagar. Ekki ganga neinar sögur um hólinn.

Hættumat: engin hætta

Heimildir: Ö-Svarf, 322

Ey-131:024

náma mógrafir 65°52.805N 18°37.954V

Rétt norðvestan (ofan) við þjóðveginn og norður undir merkjum við Þverá eru greinilegar svarðargrafir. Umhverfis svarðargrafirnar eru þýfðir hagar. Grafirnar eru um 25 m á lengd en 10 m á breidd. Dýpt þeirra er um 0,9 m.

Hættumat: engin hætta

Ey-131:025

garðlag 65°52.601N 18°38.530V

Fornleifaskráning

5-10 m norðvestan (ofan) við Draughól er garðlag sem liggur skáhalt norður-suður á móasvæðinu. Garðurinn liggur yfir móasvæði. Garðurinn er 1,5 m á breidd og um 0,8 m á hæð. Hann er mjög greinilegur í 30-40 m og fjarar þá út þó óljós megi greina hann á ýmsum öðrum stöðum. Mögulegt er að garður þessi hafi verið einhvers

konar náttugi eða vörslugarður.

Hættumat: engin hætta

Ey-131:026

stekkjartóft

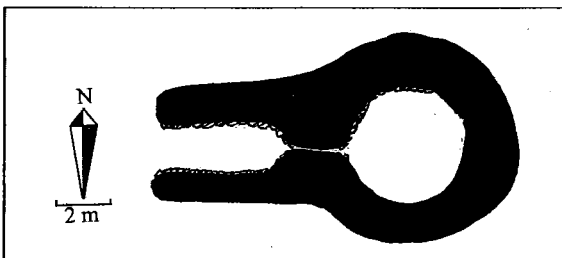
65°52.710N

18°38.641V

Stekkjarleifar eru á grasi gróinni hæð efst í mýri ofan við þjóðveginn. Stekkjartóftin er nærri því að vera til móts við hlöðu á Hreiðarsstöðum. Tóftin er 2 m neðan við fjallgirðingu og 500-600 m norðan (utan og ofan) við Hreiðarsstaði. Stekkjartóftin er á hæð og umhverfis hana er fremur slétt graslendi. Tóftin er 6 X 12 m að stærð og er tvískipt. Op er á norðvesturhlíð. Tóftin er um 0,8 m á hæð og nokkuð ber á grjóthleðslum í henni. Tóftin samanstendur af löngu og mjóu, ferhyrningslaga hólfi

og öðru hringlaga inn af því.

Hættumat: engin hætta

Ey-131:027

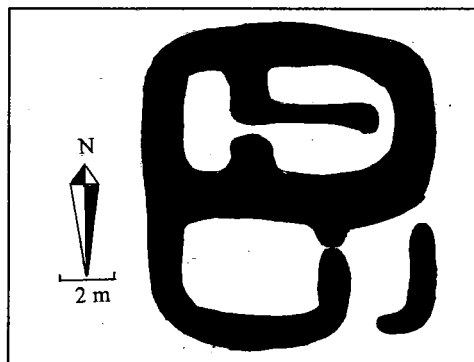
stekkjartóft

65°52.916N

18°38.511V

Stekkjarleifar eru nálægt merkjum Hreiðarsstaða og Þverár. Tóftin er um 50 m sunnan við merkin og 20-30 m neðan við fjallgirðingu. Umhverfis tóftina eru þýðir móar. Stekkurinn er tvískiptur. Nyrðra hólfið skiptist í tvennt og er annað þeirra með garða eftir miðjunni. Syðra hólfinu er einnig skipt í tvennt. Stekkurinn er 10 X 10 m að stærð og veggir um 0,4 m á hæð.

Hættumat: engin hætta

EY-149 Tungufell

30 hdr. 1712. Bændaeign. Krákustaðir og Tungukot voru eyðibýli 1712. Önnur Tungukot tvö hafa einnig verið hjáleigur sem og Kringla. Nafnið Krókar er einnig til, líklega á einu Tungukotanna. Bænhús var á Tungufelli. Jörðin fór í eyði 1984.

1917: 6.2 ha. Garðar 425 m². 1839: "Út af [lyng- og kvistmóum í Stólsöxl] liggja flatar eyrar með nokkru graslendi, nú orðnu kvistblönduðu ... úr [Stólsgili] hlaupa [endrum og sinnum] skriður ofan á undirliggjandi slægju- og beitolönd ..." SSE, 74-75;

1990: "... túnið liggur umhverfis bæinn og niður með ánni. Auk þess hafa ábúendur í Hreiðarsstaðakoti ræktað stórt tún á Tungunum norðarlega í landi Tungufells." BE 1990, 247

EY-149:001

Tungufell

bæjarhóll

bústaður

65°51.905N

18°38.596V

Gamli bærinn (001) virðist hafa staðið á svipuðum stað og steinsteypt íbúðarhús, sem nú stendur í Tungufelli. Þetta má m.a. ætla af afstöðu við túngarðinn sem sýndur er á túnakorti og hefur verið umhverfis allt túnið en merki hans eru enn greinileg á stórum parti. Steinsteypta íbúðarhúsið (sem nú er notað til sumardvalar því ekki er lengur búið í Tungufelli) er með steinsteyptum kjallara og því er líklegt að þær mannvistaleifar sem kunna að hafa verið í hólnum séu að miklu leyti skemmdar. Lág hæð er þar sem bærinn stendur en umhverfis íbúðarhúsið er sléttuð grasflöt.

Hættumat: hætta vegna ábúðar

Heimildir: Túnakort 1917

Tunguvegur

EY-149:002 *Bænhúshóll* heimild um bænhús 65°51.860N 18°33.533V
6.6.1409: sagði ion [Sighvatsson seljandi] at tvngvfelli veri bænhvskyll; Vottorð DI III 722 [kaupin fóru fram 1404]

1712: Hálfkirkja eður bænhús er sagt hjer hafi að fornu verið, og heitir hjer ein tóftarrúst með lit[li]ri girðing í kring Kirkjutóft; JÁM X: 74

"Ofantil í túninu er Bænhúshóll, enda er talið að þar hafi verið bænhús fyrr á öldum (sjá Örnefnasögur)." segir í Örnefnalýsingu. Engar sagnir eru nú til um hvar bænhúsið stóð nákvæmlega og eina vísbendingin er Bænhúshóll sem er sagður ofantil í túninu. Túnið er nú í órækt og er ekki nýtt. Það er í aflíðandi halla milli túngarðs og steinhússins (þar sem 001 var). Í túninu eru einstaka bungur eða smáhólar sem mögulegt er að sé umræddur Bænhúshóll.

Hættumat: hætta vegna ábúðar

Heimildir: Ö-Svarf, 298

EY-149:003 heimild um útihús 65°51.869N 18°38.606V

15 m vestsuðvestur af gamla bænum (001) var útihús samkvæmt túnakorti frá 1917. Það er beint suður af bílastæðinu við steinhúsið sem nú stendur. Á þessum stað er nú steinsteypt hús sem er hrúnið að hálfu leyti. Um 5 m til norðurs fellur lítill lækur milli hússins og íbúðarhússins sem nú stendur í Tungufelli. Ofan við þar sem húsið hefur staðið er túnið þýft og í órækt. Ekki sést til gamalla tófta og verið getur að útihúsið hafi staðið þar sem hið hálfhrunda steinhús er nú.

Hættumat: hætta vegna ábúðar

Heimildir: Túnakort 1917

EY-149:004 útihús 5°51.845N 18°38.600V

Um 65 m suðvestur af gamla bænum (001) standa útihús úr torfi og grjóti með burstum undir þaki. Húsin standa á lágu hól í brekkunni um 15-20 m neðan (norðvestan) við túngarðinn. Fífa og sóleyjar vaxa í hólum ólíkt því sem er annars staðar í túninu til vesturs og austurs. Smálækur fellur í hvílt 5 m suðvestur af húsunum. Útihúsin eru að hrúni komin en ekki er vitað hvort núverandi bygging sé sú sama og merkt er inn á túnakort frá 1917. Ef svo er hefur húsunum verið haldið við allt þar til bærinn lagðist í eyði. Steinhleðslurnar eru heilllegar en timburgrindin og bárujárnsþakið hangir ekki uppi nema að hluta og er þakið fallið yst í suðvesturhorni hússins. Garðar eru í húsinu og eru þeir grónir. Húsið er 15 X 13 m að utanmáli.

Hættumat: hætta vegna ábúðar

Heimildir: Túnakort 1917

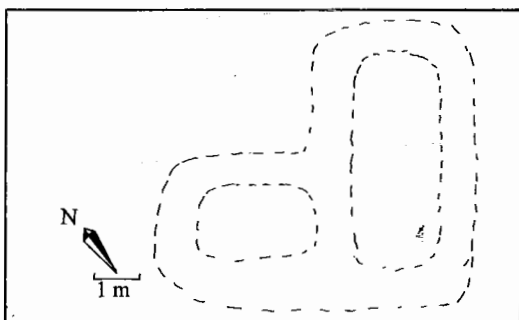
EY-149:005 heimild um útihús 65°51.850N 18°38.572V

Um 70 m suður af gamla bænum (001) og um 20 m ANA af 004 var áður útihús samkvæmt túnakorti frá 1917. Húsið hefur verið um 60 m beint ofan við 003. Grasi vaxinn slakki niður af túngarðinum. Til norðausturs er 5 m djúp dæld í brekkunni en lengra til norðausturs (um 25 m) er hóll sem er vaxinn grasi og fífu. Ekki sést móta fyrir hleðslum en þó er túnið aðeins naktara á þessum stað og sést í mold, jafnframt því að jörðin er harðari. Líklegt er að leifar útihúsanna séu í sverðinum.

Hættumat: hætta vegna ábúðar

Heimildir: Túnakort 1917

EY-149:006 heimild um útihús 65°51.881N 18°39.494V

60-70 m norðaustan við gamla bæinn (001) var útihús samkvæmt túnakorti frá 1917. Húsin voru uppi á hól og má greina hvar þau hafa staðið þó greinilega hafi verið sléttað yfir tóftirnar. Þar sem húsin hafa staðið hefur jörð sigið og því er lag þeirra nokkuð greinilegt í grösugum hólum. Tóftirnar hafa verið á grösugum hól í túninu sem nú er komið í órækt. Tóftin virðist hafa verið um 7 X 7 m að stærð og skipst í tvö hólf. Syðra hólfíð hefur snúið austur-vestur en það ytra norður-suður. Annað verður ekki sagt um þessar leifar.

Hættumat: hætta vegna ábúðar

Heimildir: Túnakort 1917

Fornleifaskráning

EY-149:007 heimild um útihús 65°51.894N 18°38.419V
Um 50 m utan við 006 og um 110 m norðaustan við gamla bæinn (001) var útihús samkvæmt túnakorti frá 1917. Þar sem útihúsin hafa staðið er nú sléttuð hæð í túni og engin merki um útihúsin eru greinanleg.

Hættumat: hætta vegna ábúðar

Heimildir: Túnakort 1917

EY-149:008 heimild um útihús 65°51.935N 18°38.450V
Um 105 m utan við gamla bæinn (001) og um 45 m sunnan við túngarðinn voru útihús sem merkt eru inn á túnakort frá 1917. Engin merki húsanna eru greinileg nú. Þar sem húsin stóðu er nú sléttuð hæð í túni sem komið er í órækt. Á hólum er rafmagnslínustaur en hann er vaxinn fremur strjálu og stuttu grasi.

Hættumat: hætta vegna ábúðar

Heimildir: Túnakort 1917

EY-149:009 *Rásugerði* heimild um hesthús 65°51.918N 18°38.374V
"Yzt og efst í túni heitir Rásugerði, en annað nafn er einnig á þeim túnhluta: Þilhúsvöllur, nefndur svo eftir hesthúsi með þili að framan (fágætt þá)." segir í örnefnalýsingu. Þilhúsvöllur var norðaustast í túninu og gæti verið að þau hús sem þar hafa staðið séu hin sömu og 007. Ekki er þó hægt að fullyrða um það þó vissulega hafi þau staðið á svipuðum stað. Við túngarð efst í túni. Umhverfis eru sléttuð tún sem eru komin í órækt.

Hættumat: hætta vegna ábúðar

Heimildir: Ö-Svarf, 298

EY-149:010 *Tungurétt* hleðsla rétt 65°52.041N 18°36.423V
"Á merkjum Dælis og Tungufells austur við Skíðadalsá eru Dælishólar. Þar utan við er Tunguréttin, fjárrétt héraðsins. Yzt heitir Tungusporður eða Flötutungur. Hefur verið réttað í Tungum síðan í fornöld, því að Svarfdæla getur um "logréttir úti í tungunni." segir í örnefnalýsingu. Þorsteinn Þorsteinsson skrifar um réttina um 1865: "Enn sést móta fyrir réttinni austur við Skíðadalsá rétt á veginum fram í Skíðadal, í hvammi djúpum fram við Dælishóla og er hvammurinn kallaður Kaupstaðshvammur. Hefur áin brotið af hálfu girðinguna eður réttina svo varla verður mæld stærð hennar. Réttin hefur verið kringlótt og á að giska að hún hafi verið í þvermál 8-10 faðma, þar sem hún hefur verið breiðust, hefur þá líklegast verið réttað þar úr báðum dölunum." Tunguréttin stendur nú á Barði austan við þjóðveg. Réttarhvatn hefur ýmist verið sagður norðan og sunnan þessa barðs en sitt hvorum megin við hann eru hvammar. Kristján Eldjárn segir í Greinagerð og athugasemdum um örnefnaskrá Þorsteins að hvammurinn væri sunnan við réttina sem nú stendur á barðinu og þar greindi hann leifar réttarinnar. Einu mannvistarleifarnar sem eru greinilegar í hvamminum sunnan steypu réttarinnar eru alveg syðst í hvamminum. Þar sést garðlag eða hleðsla á um 27 m kafla. Leifar þessar eru þó um 10-20 m vestan við ána. Hvammurinn er grasi vaxinn langleiðina að ánni. Þar sem brotið stendur þrengist hvammurinn mjög og fjarar út. Vestan við er grösug brekka en austan við áin.

Hættumat: engin hætta

Heimildir: Ö-Svarf, 298; ÍF IX, 164; Skýringar yfir örnefni sem tilheyra helst Svarfðardal, Greinagerð og athugasemdir Árbók 1975, 119.

EY-149:011 *Krækustaðir* heimild um býli 65°52.504N 18°37.118V
"Krækustader og Tungu kot kallast nú tvö forn eyðiból hjer í landinu út frá jörðunni, og eru á þeim báðum sýnileg byggingamerki tófta og girðinga leifa. Ekki má þessi eyðiból aftur byggja fyrir heyskaparleysi. Túnin eru og mestan part uppblásin." segir í jarðabók Árna og Páls frá 1712. "Fyrir sunnan þvergarð á tungunni að vestanverðu hafa og svo staðið önnur 2 kot, kölluð Kringla og Krækustaðir, sem eru sunnarlega á tungunni. Skammt þar fyrir utan stendur jörðin Tungufell ..." segir í sóknarlýsingu frá 1839. - Ekki er nú vitað hvar í Tungunni Krækustaðir hafa verið. Tvö býli virðast hafa verið í Tungunni "út frá jörðinni", ... norðan við aðaljördina, Krækustaðir ... Heimildum ber ekki saman um hvort Krækustaðir hafi verið sunnan eða norðan við Tungufell. Býlin þrjú sem full viteskja er um í landi Tungufells hafa öll staðið norðan við bæinn og virðist af flestum heimildum að ráða að Krækustaðir hafi staðið á svipuðum slóðum. Engin merki eru greinileg um þetta býli nú og ekki er nákvæmlega vitað hvar það hefur staðið. Leifar stekkjarins 017 gæti auðveldlega verið leifar þessa býlis. Stekkurinn stendur á hól og nokkrar leifar garðlags umhverfis hann er greinilegt og aðstæður því ekki ólíkar og á býlunum tveim sem þekkt eru og friðuð.

Tunguvegur

Hættumat: hætta vegna vegafarmkvæmda

Heimildir: JÁM X, 75; SSE, 74; Ö-Svarf, 298

EY-149:012 *Tungukot ytra* garðlag býli 65°52.517N 18°36.587V
"Þat var því næst, at hestaþing var nefnt uppi fyrir Tungugerði ..." segir í Svarfdæla sögu. "Krakustader og Tungu kot kallast nú tvö forn eyðiból hjer í landinu út frá jörðunni, og eru á þeim báðum sýnileg byggingamerki tófta og girðinga leifa. Ekki má þessi eyðiból aftur byggja fyrir heyskaparleysi. Túnin eru og mestan part uppblásin." segir í jarðabók Árna og Páls frá 1712. "Heimar á tungunni, fyrir utan þvergarð nokkurn, sem liggur þvert yfir tunguna millum árbakkanna, hafa í fyrndinni staðið tvö kot, sem hafa verið kölluð Krókar og Tungukot, löngu fyrir allra núlifandi manna minni eyðilögð og með öllu nú óbyggileg." segir í sóknarlýsingu frá 1839. Ekki er fullvíst að Tungukot og Krókar sem talað er um í sóknarlýsingunni séu sömu staðir og Tungukot ytra og Tungukot syðra 014 þó það verði að telja líklegt og að Krókar séu þá sama og Tungukot syðra. "Tvö býli virðast hafa verið í Tungunni "út frá jörðinni", ... norðan við aðaljörðina, Krákustaðir og Tungukot, eða Ytra-Tungukot (Tungugerði, síðast Ytrakot)." segir í örnefnalýsingu. Tungugerði ytra eða Ytrakot mun sami staður og hestaþingsstaðurinn Tungugerði sem um getur í Svarfdæla sögu. Á Ytrakoti stóð þinghús hreppsins allt fram undir aldamótin 1900. Þar er töluverður túnblettur og leifar sjást þar af vallargarði umhverfis. Þorsteinn Þorsteinsson ritar um 1865: "Fyrrum bær byggður í Tungunni eður Tungunum skammt fyrir utan Kaupstaðshvamm. Þessi jörð hefur verið í eyði mörg ár; enn sjást þó merki fyrir túnstæði og bæjartóftum, sem allar eru vallgrónar. Þessi jörð er í Tungufellslandi. Á Tungukoti eður þar nálægt hefur stundum sést málmlogi í myrkri og dimmviðrum frá bæjum sem næstir eru, en menn ekki getað glöggvað hvar helst það hefur verið svo grafið hafi orðið eftir því." Tungukot ytra stóð þar sem þinghús Svarfdælinga stóð síðar. Skilti er norðan við þjóðveg sem bendir í átt að þinghússtæðinu en það er um 150 m norðan við þjóðveginn. Um 70 m suðvestan við staðinn er malarnáma. Svæðið sem býlið og síðar þinghúsið stóð á er mjög raskað og sjást litlar mannvistarleifar á þessum slóðum. Einu hugsanlegu leifar býlisins er það sem virðist vera um 15 m spotti af garði sem liggur í átt að Skíðadalsá.

Hættumat: mikil hætta vegna vegagerðar

Heimildir: ÍF IX, 193; JÁM X, 75; SSE, 74; Ö-Svarf, 298; Skýringar yfir örnefni sem tilheyra helst Svarfaðardal, Árbók 1975, 130

EY-149:013 *Kaupstaðshvammur* örnefni 65°52.190N 18°36.396V
Þorsteinn Þorsteinsson ritaði um örnefni í Svarfaðardal um 1865: "Enn sést móta fyrir réttinni austur við Skíðadalsá rétt á veginum fram í Skíðadal, í hvammi djúpum fram við Dælshóla og er hvammurinn kallaður Kaupstaðshvammur. ... Gömul munnmæli eru að Strandamenn og Dala hafi skipst þar á skreið og sauðfé á haustin við réttina, og er sú sögn líkleg, því nafnið bendir líka til þess." Tunguréttin stendur nú á Barði austan við þjóðveg en Kaupstaðarhvammur hefur bæði verið sagður norðan og sunnan þessa barðs en sitt hvorum megin við hann eru hvammar. Kristján Eldjárn segir í Greinagerð og athugasemdum um örnefnaskrá Þorsteins að hvammurinn væri sunnan við réttina sem nú stendur á barðinu og þar greindi hann leifar réttarinnar. Einu mannvistarleifarnar sem eru greinilegar í hvamminum sunnan steypu réttarinnar eru alveg syðst í hvamminum. "Kaupskapshvammur heitir stór og skeifumyndaður grashvammur í Tungusporðinum við Skíðadalsá utar en Tunguréttin. Þar halda menn að hafi verið verzlunarstaður til forna, meðan Svarfaðardalsáin var fær hafskipum þangað inn eftir (?). Í Svarfdælu er talið að smíðað hafi verið skip í Tungunni ... Annars staðar í sögunni er að vísu sagt að skipið hafi verið flutt til sjávar á ísum. Glögg merki finnast þess, að sjór hafi gengið upp að Tungum, því að brimsorfið grjót og skeljar hafa fundizt þar í bökkunum." Kristján Eldjárn segir um þetta: "Þetta er ekki rétt staðsetning. Hvammurinn er rétt fyrir sunnan (ekki utan við) réttina." Hvammurinn er grasi vaxinn langleiðina að ánni. Þar sem brotið stendur þrengist hvammurinn mjög og fjarar út. Vestan við er grösug brekka en austan við áin. Engar minjar eru sjáanlegar um verslun á þessum stað.

Hættumat: engin hætta

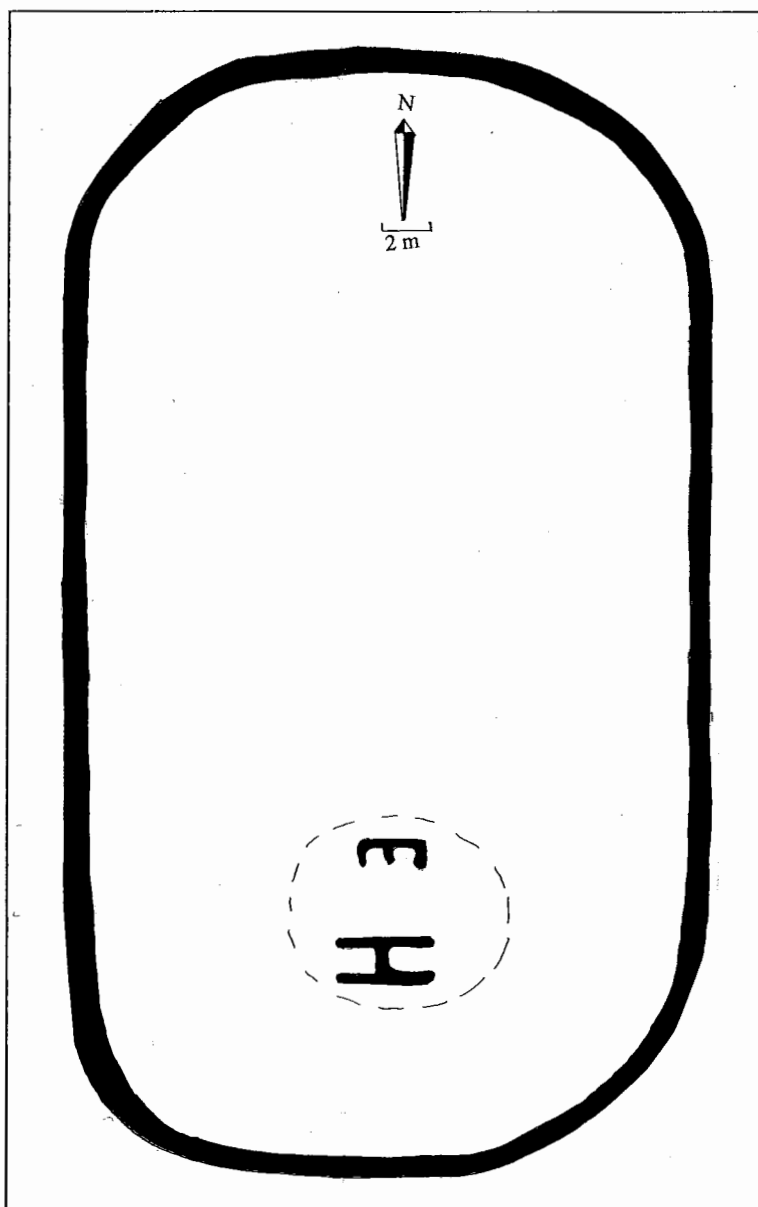
Heimildir: Ö-Svarf, 298; Skýringar yfir örnefni sem tilheyra helst Svarfaðardal, Greinagerð og athugasemdir Árbók 1975, 118-19 nmgr. 24

EY-149:014 *Tungukot syðra* býlistóftir 65°52.210N 18°36.709V

Fornleifaskráning

"Heimar á tungunni, fyrir utan þvergarð nokkurn, sem liggur þvert yfir tunguna millum árbakkanna, hafa í fyrndinni staðið tvö kot, sem hafa verið kölluð Krókar og Tungukot, löngu fyrir allra núlifandi manna minni eyðilögð og með öllu nú óbyggileg." segir í sóknarlýsingu frá 1839. Krókar þessir munu sami staður og nú er nefndur Tungukot syðra. "Rétt fyrir ofan Kaupskaphvamm [013] eru vallgrónar tóftir og brot af túngarði á Syðra-Tungukoti (Syðrakoti)." Um 150 m vestan við veg sem liggur inn í Skíðadal og um 200 m suðvestan við Tungurétt sem nú stendur steipt eru leifar Syðra-Tungukots. Umhverfis kotið liggur sporðskjulaga túngarður sem umlykur 120 X 70 m svæði. Umhverfis eru lyngivaxnir móar og nokkuð þýflent. FRÍÐLÝSTAR MINJAR. Bæjartóftin er sjálf um 7 X 9 m að stærð og er hún tvískipt. Op er á tóftinni til austurs og vesturs. Um 5 m norðan við tóftina en á sömu hæð er önnur tóft, minni (3,5 X 7 m). Í henni er garði í miðjunni og op er á henni til suðurs. Tóftirnar eru mest 0,6 m á hæð.

Hættumat: hætta vegna vegar
Heimildir: SSE, 74; Ö-Svarf, 298

EY-149:015

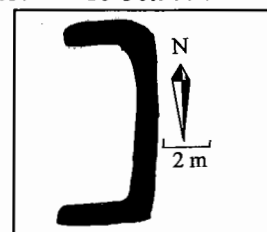
tóft

65°51.840N

18°38.507V

Um 100 m suðsuðaustur af núverandi íbúðarhúsi í Tungufelli og um 5 m ofan við túngarð sem enn sést eru leifar af lítilli tóft. Hún hefur verið fast utan við óljósan vegarslóða sem sýndur er á túnakorti frá 1917. Í þýfðu grasi vöxnu landi beint ofan við túngarðinn. Tóftin liggur í hálfhring og er op á henni mót vestri. Hleðslur standa algrónar og er tóftin lægri syðst en hæst nyrst (þ.e. næst túngarði).

Hættumat: hætta vegna ábúðar
Heimildir: Ö-Svarf, 298

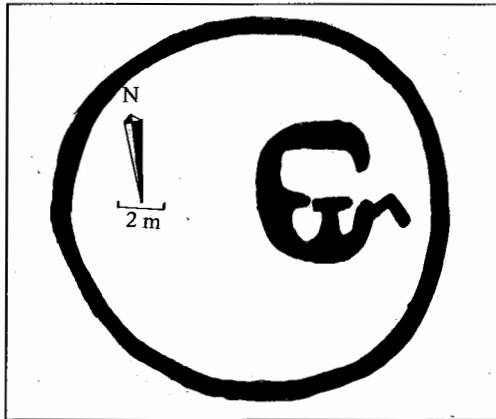
EY-149:016 Kringla

býlistóftir

65°52.449N

18°37.630V

Tunguvegur

"Fyrir sunnan þvergarð á tungunni að vestanverðu hafa ogsvo staðið önnur 2 kot, kölluð Kringla og Krákustaðir, sem eru sunnarlega á tungunni. Skammt þar fyrir utan stendur jörðin Tungufell ..." segir í sóknarlýsingu frá 1839. "Við Svarfaðardalsá er hólabyrping, sem nefnist Kringluhólar. Sunnanvert í þeim er eyðibýlið Kringlukot. Stóðu þar enn grjótvæggir skömmu eftir síðustu aldamót. Umhverfis kotið er túnskiki með nálega jarðsokknum túngarði í kring." segir í örnefnalýsingu. Býlið hefur verið um 1,2 km utan við gamla bæinn (001). Rústir Kringlu eru friðlýstar og óskemmdar þrátt fyrir að vegir liggi skammt norðan og vestan við bæinn. Tóftin og hringlaga garðlag í kring er um 20 m sunnan við veginn sem liggur fram í Skíðadal og um 10 m austan við

vegaslóða sem liggur að Tungufelli og Melum. Tóftin er greinileg frá veginum og eru tvö friðlýsingarskilti á henni, annars vegar í bæjartóft og hins vegar í túngarði. Tóftin er í lyngivöxnum bala en skammt norðaustan við er melhóll. Til stendur að breyta vegarstæðinu á þessum slóðum og gæti það haft hættu í för með sér fyrir tóftina.

Túngarðurinn umhverfis tóftina er um 35 m (norður-suður) og um 40 m (austur-vestur) að stærð. Tóftin er á hæð sem er um 10 X 15 m að stærð. Hún virðist skiptast í 3 hólf og er lítil og gróin. Op hefur líklega verið á austurvegg. Garðurinn umhverfis er nokkuð mismikið útflattur en er að jafnaði um 2-3 m á breidd en 0,3 m á hæð. Innan "túns" á þessum stað er mjög þýft.

Hættumat: mikil hættu vegna vegaframkvæmda

Heimildir: SSE, 74; Ö-Svarf, 298

Fornleifaskráning

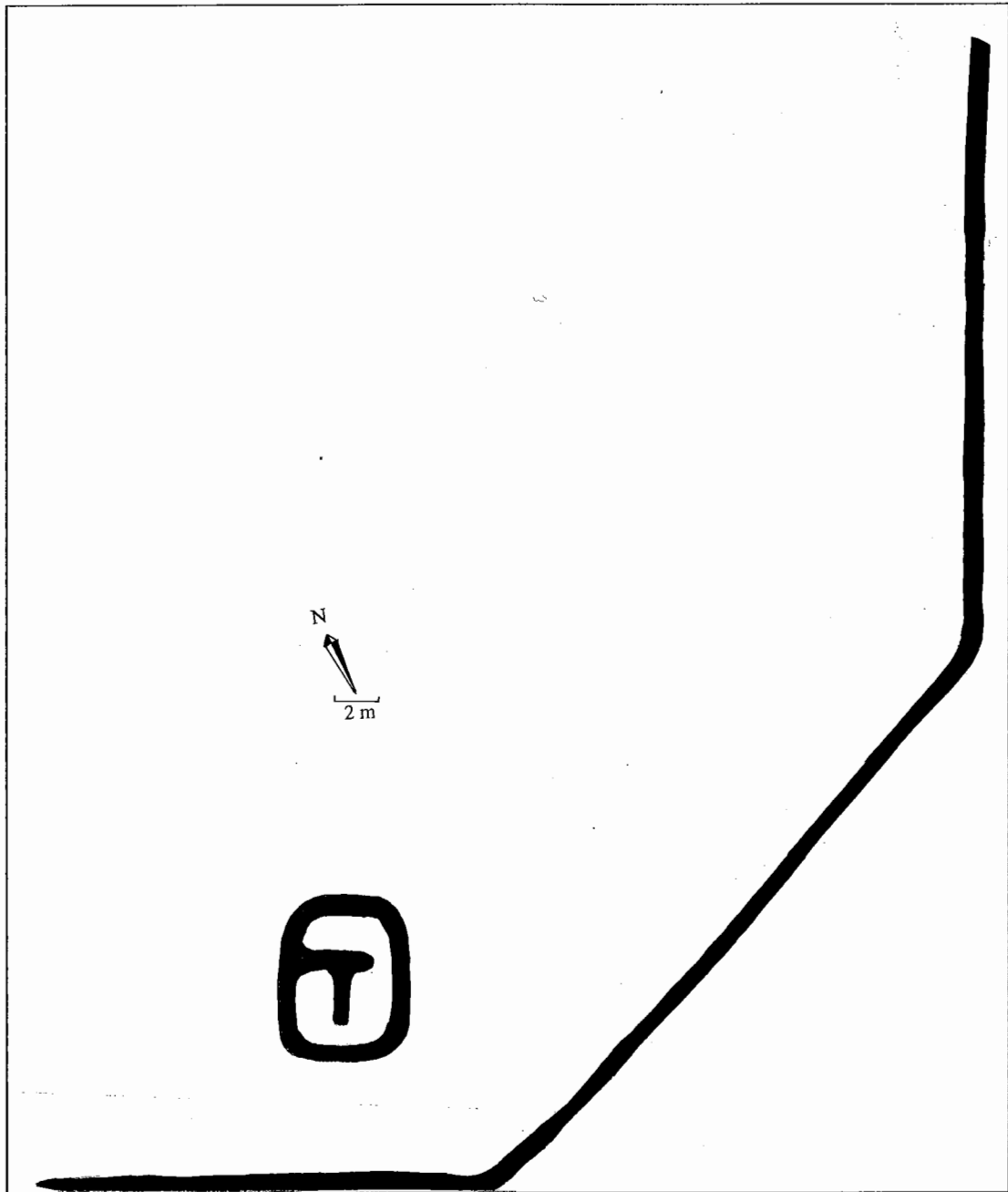
EY-149:017

Stekkur

stekkjartóft

65°52.150N

18°38.192V

"Austur frá [Brúarhólmum] miðjum er Stekkjarsund og við það lítill hól, Stekkurinn, og annar stærri norðar, Stekkjarhóllinn ... Ofan við [Breiðasund og Miðsund] er Stekkjarhæð, skammt frá heimatúninu. Þaðan sést vel til Stekkjarins." segir í örnefnalýsingu. Stekkurinn er nærri því að vera 550 m utan og neðan við gamla bæinn (001). Hann sést enn um 100 m neðan við veginn að Tungufelli og Melum og hann er um 150-200 m norðan við túngarðinn í Tungufelli. Tóftin er á afgerandi hól og rétt norðan við eru tveir aðrir hólar þar sem tóftir gætu hafa verið áður en þær eru nú ekki merkjanlegar enda hólarnir mjög þýfðir. Stekkjartóftin er enn greinileg og sömuleiðis garðlag sunnan við tóftina, sem liggur skáhallt framhjá henni til norðausturs og endar um 10 m neðan við veg. Stekkjartóftin er greinileg frá veginum. Tóftin er á hæð sem er á kafi í grasi og öðrum gróðri. Neðar er raklent en að veginum eru grasi- og lyngivaxnir móar. Tóftin er á hæð en um 20 m norðar er önnur, stærri tóft. Ekki eru greinanlegar tóftir á ytri hólnum en hann

Tunguvegur

er á kafi í grasi. Tóftin er um 8 X 6 m og virðast hafa verið tvískipt. Ekki er greinanlegt op á henni. Garðlagið er hins vegar um 100 m að lengd en nokkuð útflatt á köflum. Ekki er óhugsandi að býlið Krákustaðir 011 hafi verið á þessum stað.

Hættumat: engin hætt

Heimildir: Ö-Svarf, 299

EY-149:018 *Prettalaut* þjóðsaga vígi 65°51.580N 18°38.070V

"Við fjallsræturnar er löng og djúp laut, með klettum á einum stað. Heitir hún Prettalaut (Prettalág). Austurendi hennar er mjór og kallast Lokugörn. Óljós munnmæli eru til um það, að þarna hafi verið barizt og margir fallið. Augljóst er, að laut þessi hefur hentað vel til fyrirsátar." segir í örnefnalýsinu. Prettalaut er ofarlega í hálsinum og er klettabelti ofan við lautina að sunnan, aðeins austar en fyrir lautinni miðri. Lautin hefur verið góð til að hyljast í því hvorki er sýnilegt ofan í hana frá Svarfaðardal né Skíðadal. Rafmagnsstaurar ganga þvert yfir hálsinn skammt norðan við lautina. Efst í henni sjást greinilegar leifar af gömlu reiðagötunum sem lágu um hálsinn (sjá Koppagötur í landi Dælis). Lautin er vaxin lyngi og nokkuð þýfð. Í henni eru nokkrar lágar hæðir.

Hættumat: engin hætt

Heimildir: Ö-Svarf, 299

EY-149:019 *Þvergarður* garðlag 65°52.159N 18°36.723V

"Frá [Kaupskaps]hvamminum [013] liggur forn og furðumikill garður upp að Þilhúsvelli. Hann nefnist nú Hagagarður, en í fornu jarðaskiptabréfi kallast hann Þvergarður. Það var alvenja, svo langt, sem elztu menn mundu í byrjun þessara alda, að Tungufellsféð var rekið til beitar á vetrum eftir garði þessum og út í Tunguna, því að þar var kjarngott beitiland. Og ekki hefur það verið lakara í þann tíð, sem skógur var um allt þetta svæði, en um það vitna birkilurkar og gildar trjáætur, sem víða hafa fundizt um Tunguna." segir í sóknarlýsingu frá 1839. Þvergarðurinn er mjög greinilegur og sést hann frá veginum inn Skíðadal á þeim stað þar sem réttin stendur nú. Garðurinn sést óljóst neðan við veginn inn Skíðadal en kemur í ljós skammt ofan (vestan) hans og er greinilegur þaðan yfir í Svarfaðardal. Hann liggur um 50 m sunnan við Syðra-Tungukot. Garðurinn liggur að mestur yfir lyngivaxinn hálsinn. Undanfarna áratugi hefur garðurinn verið notaðar sem göngu- og reiðgarður. Hann er um 2,5-4 m á breidd og er um 0,8 m á hæð. Garðurinn er 750-850 m á lengd. Nokkur nafnaruglingur virðist vera á garðlögnum í landi Tungufells og Dælis. Á þessu svæði eru 3 garðar. Garðurinn sem hér um ræðir virðist kallaður Þvergarður og stundum Hagagarður. Annar garður liggur meðfram hálsinum og er hann einnig nefndur Hagagarður en stundum Skessugarður. Gengur Þvergarðurinn þvert á þann garð. Þriðji garðurinn er á merkjum Tungufells og Dælis. Hefur hann stundum verið nefndur Skessugarður. Ekki er öruggt hvor þessara síðast nefndu garða er í raun Skessugarður.

Hættumat: engin hætt

Heimildir: SSE, 74-75 sbr. KK III, 72 sem fer eftir þessari heimild

EY-149:020 heimild um kolagröf 65°52.158N 18°36.723V

Þorsteinn Þorsteinsson ritaði um örnefni í Svarfaðardal um 1865: "[í tungunni] hefur þá verið skógur, en er nú eyddur, en mikið hrís er þar enn. Fyrir nokkrum árum síðan fannst þar gömul kolagröf á holti eður á melbarði, sem blásið hefur jörð af, en týnst á fyrri tíð, og voru í henni skógviðarkol úr afar digrum lurkum, ólík því, sem fást nú nokkurs staðar í þessari sveit." Ekki er vitað hvar kolagröfin var nákvæmlega á tungunni en sjálfsagt hafa þær áður verið víða. Svæðið er nú lyngivaxið og hvergi sjást þar grafir.

Hættumat: engin hætt

Heimildir: Skýringar yfir örnefni sem tilheyra helst Svarfaðardal, Árbók 1975, 112

EY-149:022 garðlag túngarður 65°51.598N 18°38.417V

Myndarlegur túngarður er enn umhverfis stóran hluta túns í Tungufelli. Túngarðurinn er vel greinanlegur og sést fyrir ofan tún og einnig er nokkuð af suður og norðurhlið garðsins greinileg. Hann hverfur rétt ofan við veginn sem liggur að Tungufelli og Melum. Garðurinn liggur í jaðri túns í Tungufelli en það er nú komið í órækt. Garðurinn er um 1,5 m á hæð og um 2 m á breidd. Hann er alveg gróinn og greinilegur á um 500 m parti.

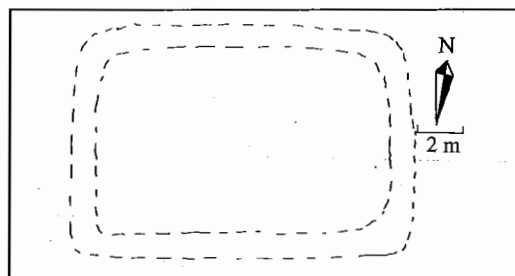
Hættumat: hætt vegna ábúðar

EY-149:023 gerði kartöflugarður 65°51.930N 18°38.486V

Fornleifaskráning

Um 10-20 m innan (og aðeins neðar) en 008 eru greinanlegar fremur óljósar leifar af kartöflugarði sem merktur er inn á túnakort frá 1917. Garðurinn er í túni sem nú er komið í órækt. Gerðið virðist vera um 10 X 15 m að stærð. Það er útlátt og ekki nema um 0,2 m á hæð.

Hættumat: hætta vegna ábúðar

EY-149:024

gryfja

mógrafir

65°52.005N

18°38.126V

Mógrafir eru m 20 m ofan við heimreiðina heim að Tungufelli og Melum, í suðaustur frá þeim stað þar sem áberandi lækjardrag er í fjallinu hinum megin í dalnum og tún þar fyrir neðan. Þýft og grasi gróið land um 250 m utan við núverandi íbúðarhús í Tungufelli. Kanturinn umhverfis grafirnar er þýfður. Mógröfin er að mestu uppþornuð og grasi vaxin að nýju.

Hættumat: engin hætta

EY-149:025

Hagagarður

garðlag

65°51.531N

18°37.829V

"Heimar á tungunni, fyrir utan þvergarð nokkurn, sem liggur þvert yfir tunguna millum árbakkanna, hafa í fyrndinni staðið tvö kot ... [Tungufelli er eignuð tungan] nema partkorn austanvert við garð þann, sem liggur frá fjallsöxl eftir miðjum hálsröðli [þ.e. Hagagarð] út í áðurnefndan þvergarð, hver partur er eignaður Dæli." segir í sóknarlýsingu frá 1839. Myndarlegt garðlag er enn mjög greinilegt frá fjallsöxlinni og langleiðina niður að þjóðveginum sem liggur frá Svarfaðardal yfir í Skíðadal. Garðurinn virðist hafa verið nefndur Hagagarður en einhverjir vilja meina að þessi garður sé í raun Skessugarður (sem skráður er sem landamerkjagarður við Dæli). Landamerkjagarður Dælis og Tungufells gengur frá vegi og upp að þessum garði. Rafínustæðið sem er norðarlega í Prettalaut gengur eiginlega um Hagagarðinn og Skessugarðinn nálægt merkjum og skemmir þá báða á þessum slóðum. Gamlar götur (Koppagötur, sjá Dæli) liggja í gegnum Hagagarðinn nálægt þar sem Skessugarður kemur á hann. Garðurinn liggur niður lyngivaxinn ás. Hann er um 2-3 m á breidd og 0,8 m á hæð. Hann er um 2 km langur og nær efst úr hálsinum og niður að þvergarði en er ekki greinanlegur neðan hans. Frá því þar sem garðlagið endar í þvergarði og niður að þjóðvegi eru um 450-500 m.

Hættumat: hætta vegna vegafarmkvæmda

Heimildir: SSE, 74-75

EY-165 Ytra-Hvarf

40 hdr. 1712. Bændaeign. Bænhús var á Hvarfi og hefur það líklega verið Ytra-Hvarf sem seinna var hærra metin en Syðra-Hvarf.

1847 var jörðin aðeins talin 15 hdr. Skriðukot var hjáleiga á 10 hdr.

1712 og fram á seinni hl. 19. aldar og var þá sameinað Ytra-Hvarfi. Þar var þó húsmannskot til 1929. Nokkur sumarbústaðabyggð er risin framan í Hvarfinu.

1917: 5.9 ha. 5/6 slétt. Garðar 820 m². "Framan við Ósinn voru til skamms tíma hólmar, sem oft voru slegnir. Voru þeir síðustu minjar víðlendra og góðra engja, sem áin hefur að mestu lagt undir sig. Í áreiðargerð frá árinu 1702, sem enn er til, er sagt, að næstliðin 10 ár hafi Skíðadalsá eyðilagt 40 engjadagsláttur og er jörðin þá talin nær engjalaus. Hefur þá sennilega ekki verið slegið ofan melbarðanna annað en túnið, sem þá var mjög takmarkað. Eftir þetta hefur verið farið að heyja upp um hæðir og sund, gil, drög og bolla furðulega langt upp eftir fjalli, og hefur sá háttur haldizt fram á síðustu tíma, eða þar til túnræktin óx að marki." Ó-Svarf, 265.

1990: "Túnið liggur meðfram hliðarrótunum suður að Hvarfinu ..." BE 1990, 214

EY-165:001

Ytra Hvarf

bæjarhóll

bústaður

65°52.669N

18°35.335V

Gamli bærinn stóð á nálega sama stað og íbúðarhúsið á Ytra-Hvarfi gerir nú. Gamli bærinn, sem merktur er inn á túnakort frá 1917 stóð þó nokkuð austar og hefur náð þangað sem bakgarðurinn, austan íbúðarhússins sem nú stendur, er. Íbúðarhúsið sem nú stendur er tveggja hæða steinhús án kjallara. Það stendur á lágrí, um 1 m hárrí, hæð sem er nokkuð afgerandi (20 X 30 m) nema að austan þar sem hæðin rennur saman við brekkuna ofan við.

Tunguvegur

Hættumat: hætta vegna ábúðar

Heimildir: Túnakort 1917

EY-165:002 heimild um hlöðu 65°52.669N 18°35.361V

Fjóshlaða var um 20 m vestan við gamla bæinn (001). Húsið er merkt inn á túnakort frá 1917 en engin merki sjást um það nú. Þar sem húsið hefur staðið er grasflöt vestan við íbúðarhúsið á Ytra-Hvarfi. Á þessum stað er sléttaður grasflötur vestan við íbúðarhúsið og sunnan heimreiðar.

Hættumat: hætta vegna ábúðar

Heimildir: Túnakort 1917

EY-165:003 heimild um hjall 65°52.660N 18°35.315V

Um 10 m ofan við gamla bæinn (001) var áður hjallur sem merktur er inn á túnakort frá 1917. Hjallurinn stóð þar sem vesturjaðar verkfærageymslu er nú. Hjallurinn vék þegar verkfærageymsla var byggð á svipuðum stað.

Hættumat: hætta vegna ábúðar

Heimildir: Túnakort 1917

EY-165:004 heimild um smiðju 65°52.652N 18°35.302V

Um 20 m ofan við gamla bæinn (001) (og örlítið sunnar) stóð áður smiðja. Hún er merkt inn á túnakort frá 1917 en engin ummerki sjást nú um hana. Þar sem smiðjan var er nú suðausturhluti verkfærageymslu.

Hættumat: hætta vegna ábúðar

Heimildir: Túnakort 1917

EY-165:005 Þorgeirshús heimild um fjárhús 65°52.643N 18°35.274V

40-45 m ofan við gamla bæinn (001) og rúnum 20 m beint ofan við 004 voru áður fjárhús nefnd Þorgeirshús. Húsin voru merkt inn á túnakort frá 1917 en hafa nú vikið fyrir nýjum fjárhúsum á sama stað. Húsin sem nú standa eru á mjög myndarlegum grasi grónum hól, fast norðan við bæjarlækinn.

Hættumat: hætta vegna ábúðar

Heimildir: Túnakort 1917

EY-165:006 Syðstihúshóll heimild um útihús 65°52.642N 18°35.307V

"Yzti hóllinn ... sunnan og ofan við bæinn heitir Syðstihúshóll ..." segir í örnefnalýsingu. Tæpum 50 m suðaustan við gamla bæinn (001) og beint sunnan við 004 (örlítið ofar) var Syðstahús á Syðstahúshól. Engin merki hússins sjást önnur en þau að dokk er í Syðstahúshól. "Allt túnið sunnan Bæjarlækjar og neðan Suðurhóla er nú sléttað og nefnist einu nafni Suðurvöllur." Hóllinn er fast sunnan við bæjarlækinn. Umhverfis eru sléttuð tún.

Hættumat: hætta vegna ábúðar

Heimildir: Ö-Svarf, 266

EY-165:007 Hesthúshóll heimild um hesthús 65°52.603N 18°35.323V

"... neðan réttarinnar heitir Hesthúshóll, ..." segir í örnefnalýsingu. Um 100 m suðvestan við gamla bæinn (001) og um 50 m sunnan við 006 var Hesthúshóll og hesthús við hann. Engin merki eru nú um húsin í sléttuðu túninu. "Allt túnið sunnan Bæjarlækjar og neðan Suðurhóla er nú sléttað og nefnist einu nafni Suðurvöllur." Á þessum slóðum er fremur hæðótt en sléttað tún.

Hættumat: hætta vegna ábúðar

Heimildir: Ö-Svarf, 266 og Túnakort 1917

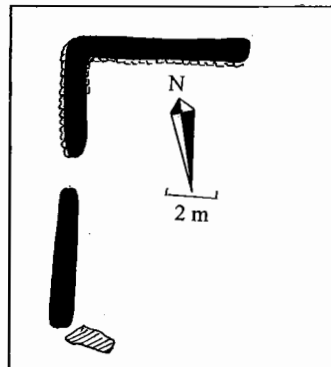
EY-165:008 réttartóft 65°52.589N 18°35.291V

Fornleifaskráning

"Fjárréttin var í horni gamla túnsins, syðst og efst ..." segir í örnefnalýsingu. Um 125 m innan og ofan við gamla bæinn (001) og 20-30 m ofan við 007 (og aðeins innar) sjást enn leifar réttarinnar sem merkt er inn á túnakort frá 1917. Réttin er í túnjaðri og standa norður- og vesturveggir hennar enn. Norðan við réttina eru tún en sunnar eru móar. Réttin er á þýfðu svæði. Op er á miðjum vesturvegg hennar. Réttin er nær alveg hlaðin úr grjóti sem þó er nokkuð gróið, sérstaklega að utan. Tóftin er um 7 X 12,5 m að stærð og um 1,2 m á hæð.

Hættumat: hætta vegna túnræktar

Heimildir: Ö-Svarf, 270 og Túnakort 1917

EY-165:009

heimild um útihús

65°52.677N

18°35.196V

Um 70 m norðaustan við gamla bæinn (001) og 10 m neðan við mörk túns frá 1917 og beint ofan við Ysthús (020) var útihús skv. túnakorti frá 1917. Engin merki sjást nú um útihúsið og Ólafur Tryggvason man ekki eftir húsi á þessum stað. Þar sem húsið hefur staðið er nú grasflöt.

Hættumat: hætta vegna ábúðar

Heimildir: Túnakort 1917

EY-165:010

heimild um útihús

65°52.746N

18°35.070V

Um 200 m norðaustan við gamla bæinn (001) og um 150 m norðan við 009 (og örlítið ofar) var útihús samkvæmt túnakorti frá 1917. Engin ummerki eru nú um þetta hús. Þar sem húsið stóð er nú sléttuð tún.

Hættumat: hætta vegna ábúðar

Heimildir: Túnakort 1917

EY-165:011

Tröð

heimild um traðir

65°52.674N

18°35.342V

"[Tungan sem bærinn stendur á] takmarkaðist af Bæjarlæknum að sunnan, en að norðan af Tröð (til heimreiðar um túnið)." segir í örnefnalýsingu. Tröðin er merkt inn á túnakort frá 1917. Hún lá skáhallt upp að gamla bænum og sker því heimreiðina sem nú liggur upp að bænum. Engin merki eru greinanleg um gömlu heimreiðina en þar sem hún var eru nú sléttuð tún og ný heimreið. Tröðin var upphlaðinn vegur. "Allt túnið sunnan Bæjarlækjar og neðan Suðurhóla er nú sléttuð og nefnist einu nafni Suðurvöllur."

Hættumat: hætta vegna ábúðar

Heimildir: Ö-Svarf, 266

EY-165:012

frásögn af stekk

65°52.579N

18°35.361V

Um 40 m neðan við 008 og örlítið utar er hvammur rétt sunnan við túnjaðar. Í þessum hvammi er mjög þýft en svo virðist sem þar hafi verið tóftir sem nú eru næstum alveg hlaupnar í þúfur og ógreinilegar. Talið er líklegt að tóftirnar séu af stekk. Tóftin hefur verið í bolla en umhverfis eru hólur. Í jaðri hólanna má greina garðlag í námunda við hina meintu tóft. Ógerningur er að greina lag eða stærð þeirra tófta sem í bollanum hafa verið.

Hættumat: hætta vegna túnræktar

Heimildir: Túnakort 1917

EY-165:013

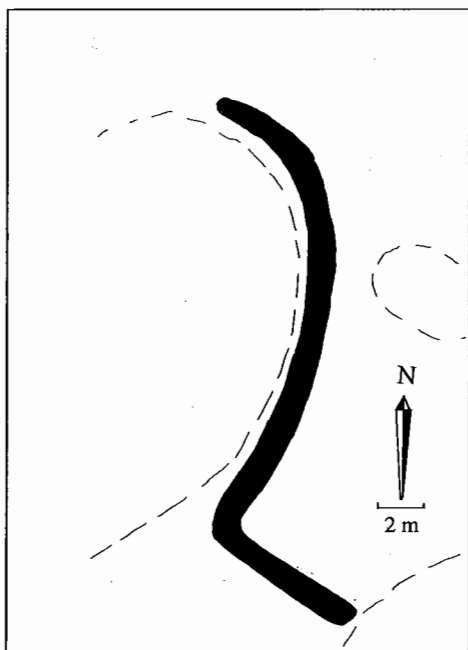
garðlag

túngarður

65°52.606N

18°35.244V

Tunguvegur

"Yzti hóllinn ... sunnan og ofan við bæinn heitir Syðstihúshóll, en efsti hluti [Suðrhóla] ofan við fornan túngarð nefnist Hrútagarði." segir í örnefnalýsingu. Á Hrútagarði voru tóftarbrott fast ofan við túngarðinn. Hvorki sjást nú leifar túngarðsins né tóftarbrottanna enda eru tún á þessum slóðum. Merki túngarðsins sjást hvergi en hann lá í boga sunnan við Hrútagarði og að réttinni. "Allt túnið sunnan Bæjarlækjar og neðan Suðrhóla er nú sléttað og nefnist einu nafni Suðurvöllur." Túngarðurinn er kominn undir tún.

Hættumat: hætta vegna ábúðar

Heimildir: Ö-Svarf, 266

EY-165:014 *Hrútagarði* heimild um útihús
65°52.605N 18°35.244V

"Yzti hóllinn ... sunnan og ofan við bæinn heitir Syðstihúshóll, en efsti hluti [Suðrhóla] ofan við fornan túngarð nefnist Hrútagarði." segir í örnefnalýsingu. Á Hrútagarði voru tóftarbrott fast ofan við túngarðinn. Hvorki sjást nú leifar túngarðsins né tóftarbrottanna enda eru tún á þessum slóðum. "Allt túnið sunnan Bæjarlækjar og neðan Suðrhóla er nú sléttað og nefnist einu nafni Suðurvöllur." Tún eru nú þar sem Hrútagarði var.

Hættumat: hætta vegna ábúðar

Heimildir: Ö-Svarf, 266

EY-165:015 frásögn um mógrafir 65°52.293N 18°35.747V

Svarðargrafir voru áður 750-800 m sunnan við gamla bæinn (001). Þær eru nú horfnar í tún. Þær voru ofan við þjóðveg, fremur norðarlega í syðsta túninu á Ytra-Hvarfi. Þar sem grafirnar voru er nú sléttuð tún.

Hættumat: hætta vegna túnræktar

Heimildir: Túnakort 1917

EY-165:016 *Kofalaut* frásögn um útihús 65°52.613N 18°35.347V

"... neðan réttarinnar heitir Hesthúshóll, og enn neðar Kofalaut." segir í örnefnalýsingu. Fast norðan við Kofalaut er Kofalautarhóll og á honum voru tóftir í minni Ólafs Tryggvasonar. Þessar tóftir hafa verið 50-60 m neðan við réttina 008. "Allt túnið sunnan Bæjarlækjar og neðan Suðrhóla er nú sléttað og nefnist einu nafni Suðurvöllur."

Hættumat: hætta vegna ábúðar

Heimildir: Ö-Svarf, 266

EY-165:017 *Mánastaðir* örnefni 65°52.693N 18°35.352V

"Norðurhluti túnsins heitir Útvöllur og er nú allur sléttaður, nema lítill hóll, sem kallast Mánastaðir." segir í örnefnalýsingu. Mánastaðir voru hóll í túni sem lengi vel var ósléttaður. Hann var um 50 m norðvestan við gamla bæinn (001). Alveg hefur nú verið rutt út úr hólum og engin merki hans eru greinileg en hann hefur verið fast norðan við heimreiðina sem nú liggur heim að bænum. Þar sem hóllinn var eru nú rennislett tún norðan heimreiðarinnar.

Hættumat: hætta vegna ábúðar

Heimildir: Ö-Svarf, 266

EY-165:018 frásögn af stekk 65°52.176N 18°35.865V

Ólafur Tryggvason man eftir þremur stekkjarbrottum í landi Ytra-Hvarfs. Einn þeirra stóð nálægt Hvarfinu, 900-1000 m sunnan við gamla bæinn (001). Engin merki eru nú greinileg um þennan stekk en hann hefur verið syðst í syðsta túninu sunnan Ytra-Hvarfs. Tóftin hefur verið þar sem nú er hæð í sléttuðu túni, um 10 m norðan við skurð sem afmarkar túnið.

Hættumat: hætta vegna ábúðar

Heimildir: Ö-Svarf, 267

Fornleifaskráning

EY-165:019 *Merkjagarður* garðlag 65°52.845N 18°35.350V
"Norðan við Pollalækinn er nú ca. 4 ha slétt tún út að svonefndum Merkjagarði, ..." segir í örnefnalýsingu. Merkjagarður milli Ytra-Hvarfs og Skriðukots var um 330 m beint norðan við íbúðarhúsið á Ytra-Hvarfi þar sem nú eru sléttuð tún. Engar leifar garðsins eru nú greinilegar en þar sem hann var eru sléttuð tún. Ofan þjóðvegur eru sléttuð tún en neðan hans er raskaður melur þar sem kuml fannst (022).

Hættumat: hætta vegna túnræktar

Heimildir: Ö-Svarf, 267

EY-165:020 *Ysthúsgerði* heimild um útihús 65°54.682N 18°35.282V
"Norðan við Pollalækinn er nú ca. 4 ha slétt tún út að svonefndum Merkjagarði, þar sem áður var Yzthúsmór og Ysthúsgerði, og er hlaðan, sem þar stendur enn kölluð Yzthús." segir í örnefnalýsingu. Ysthús voru 40-50 m norðan við gamla bæinn (001). Þar sem þau voru er nú suðurjaðar hlöðu.

Hættumat: hætta vegna byggingar

Heimildir: Ö-Svarf, 267

EY-165:021 *Troðningur* heimild um leið 65°52.534N 18°35.357V
"Sunnan við bæjarlækinn er götuslóðinn Troðningur, en þær götur lágu þvert yfir nafnlausu keldu á hellubru." segir í örnefnalýsingu. Ekki man Ólafur Tryggvason eftir Troðningi og ekki sjást merki hans sunnan bæjarlækjar þar sem eru sléttuð tún. Sunnan við tún er þó vegarslóði sem liggur til suðurs og var mest notaður til að flytja hey. Vegarslóði þessi er upphleypur og liggur yfir grasi gróíð hólavæði sunnan við tún og í gegnum Uslaréttina.

Hættumat: hætta vegna túnræktar

Heimildir: Ö-Svarf, 267

EY-165:022 kuml legstaður 65°52.842N 18°35.329V
"Á merkjunum milli Skriðukots og Hvarfs er Merkjaklauf, lítil og lækjarlaus. Þar eru fornmannahaugar. Komu þar eitt sinn upp mannabein og a.m.k. eitt spjót. ... Um [mel þennan] liggur þjóðvegurinn." segir í örnefnalýsingu. "Haustið 1949 var unnið við vegagerð með jarðýtu á bökkunum í túnfætinum á Ytra-Hvarfi, um 350 m norður af bænum. Varð þá vart kumlaleifa, sem ýtan hafði skafið ofan af, er hún hrúgaði grjóti og mold upp í veginn. Hefur þar að líkindum grafið eitthvert haugfé. Þó er enginn efi á, að kumlategur sá, sem þarna hefur verið, hefur fyrir ævalöngu verið ræntur. [KE] rannsakaði hauginn skömmu eftir að hann fannst. / Kumlateigurinn er alveg fremst á gömlum snarbröttum árbakka, og hefur vegur lengi legið á bakkabrúninni, frammar en nýi vegurinn. Skammt ofan við bakkabrúnina var mjög gamall vallargarður, sýnilega frá þeim tíma er tún var stærra en seinna varð. Á milli bakkabrúnarinnar og garðsins voru kumlín. Fyrir nokkrum árum hafði verið sléttuð yfir þau við túnrækt, en áður höfðu þarna sézt haugar litlir eða stórar þúfur með miklu af ársorfnu grjóti, sem að töluverðu leyti var rífið upp og velt fram af bakkanum við sléttunina. Jarðýtan skóf miklu dýpra, svo að bert varð, að mannaverk voru á. Á kumlategnum fundust tvær greinilegar grafir og nokkrar fleiri leifar." Kumlateigurinn var þar sem þjóðvegurinn liggur nú 330-350 m norðvestan við bæinn (001) og beint neðan við merkjagarðinn (019). Kumlateigurinn var þar sem þjóðvegurinn liggur nú en náði aðeins lengra til vesturs þar sem raskaður melur er nú milli þjóðvegur og vegarslóða nokkru vestar.

"1. kuml. Mjög aflöng gröf. 4.75 m að lengd, 80 sm að breidd, skýrt afmörkuð og ferköntuð, sneri því sem næst N-S. Dýpt hennar var um 65-70 sm, þr af um 25 sm ofan í hreina sjávarmöl, en upprunalega hefur dýptin verið meiri. Gröfin var full af margvíslegum malar- og moldarblendingi, og voru þar í margir stórir steinar, allir aðfluttir, fletir í norðurenda. Í gröfinni höfðu verið maður og hestur, maðurinn í suðurenda á 2 m löngu svæði, með höfuðið í suður. Engin fundust þó bein hans, en þetta má með vissu ráða af því, að inn undir grafarbakkanum að austan lá spjót, og vísaði oddurinn í norður og þá einnig fætur mannsins. Spjótið ber líklega að telja til hinnar spengilegu I-gerðar, Sverd 20. Það er nú 42 sm að lengd, en þó vantar á það því nær allan falinn, svo að aðeins er eftir efsti geimaglenn. Hann er úr bronsi og stendur langt út úr báðum megin. Annars fannst í grafrými mannsins sproti úr bronsi, með stílfærðum dýrhaus, og járnsmíðar óskilgreinanlegir. / Í norðurenda grafarinnar hafði verið heygður hestur, og var þar mjög mikið af hrossbeinum og grjóti, óvenjuleg stóru. Beinir voru þó aðeins úr einum hesti, nema hvað tennur voru úr tveimur, og kunna þær að hafa borizt úr öðru kumli við jarðraskið. Með hrossbeinum voru mjög ryðguð járnstykki úr söðli, gjarðarhringja og bólur margar úr söðli, gerðar sem kúptir hnappar úr bronsþynnu. / Augljóst er, að 1. kuml hefur verið rífið upp fyrir löngu, mannsbeinin fjarlægð, hrossbeinum raskað, haugfé rænt, en spjótið eitt skilið eftir, líklega af því að það hefur

Tunguvegur

falbrotnað þegar til þess var gripið. / 2. kuml. Þetta kuml var rúmum 5 m vestar og lítið eitt sunnar en 1. kuml. Það var gröf með líku sniði og hin, grafin álíka djúpt, 3.5 m að lengd, 75-100 sm að br. Sneri N-S. Í norðurendanum var mikið hrossbeinagrafl ásamt gjarðarhringju og ryðkökkum og nöglum úr söðli, en í suðurenda ekki annað en ryðmolar. Sýnilega var gröfin uppgráfin fyrir löngu, og virðist hafa hagað eins til og í 1. kumli, maðurinn í suðurenda, hestur til fóta. / Á þremur stöðum utan þessara grafa voru mannabeinaleifar, á einum fjórar tennur, öðrum óskilgreinanlega leifar, en nyrzt, ærið langt frá, hrafl af beinum manns og hests. Auk þessa fundu jarðýtumenn í vegarfyllingunni einn vel varðveittan lærlegg, eina heillega mannsbeinið úr kumlategnum. Vera má, að sumt af þessum beinum hafi upprunalega verið í gröfunum tveimur, en þó verður ekki með vissu um það sagt né upprunalegan fjölda grafa á kumlategnum."

Hættumat: hætta vegna vegagerðar

Heimildir: Ö-Svarf, 267; KEKH, 115-17

EY-165:023

heimild um leið

65°52.858N

18°35.366V

"Kumlategurinn er alveg fremst á gömlum snarbröttum árbakka, og hefur vegur lengi legið á bakkabrúnninni, framur en nýi vegurinn. ... Á milli bakkabrúnnarinnar og garðsins voru kumlín." segir í lýsingu Kristjáns Eldjárns á kumlinu 022. 15-20 m neðan við þjóðveg og um 350-360 m norðvestan við bæinn er vegarslóði sem er síðustu leifar eldri vegar. Hann sést á kafla hér og þar en melnum sem hann liggur á hefur annars verið mikið raskað. Melurinn er vaxinn lyngi og mosa en er raskaður.

Hættumat: hætta vegna vegagerðar

Heimildir: KEKH, 115

EY-165:024

akrar

garðlag

65°51.864N

18°35.949V

"... sunnan under Hæd nokkurre edur Leite, Hvarf nefndu, þar sem Skíadadalr skér sig frá þeim eiginliga Svarfadardal, í góðu skjóle fyrir Nordannæðingum, finnast og síast Merke til margra Garda sem ímsliga liggja og hvör um annan. Einn einaste Madr í Bygdarlagénu hefir gétad géfid mér þá Upplýsingu hérur, at hann af Forfedrum sínum - greindum Mönnum - heyrta hafe, þat slíker Gardar hafe af fornmönnum brúkadur verit til Sánings og Ræktunar Vaxta þeirra er þeir skyldu hafa gért Öl edur Munngát sitt af." segir í fornleifaskýrslu frá 1818. Hvarf nefnist hæðasvæði syðst í landi Ytra-Hvarfs en Syðra-Hvarf er á sjálfu Hvarfinu. Í Hvarfinu eru nokkrar hæðir en ekki vitað um neinar akurgirðingar og er hugsanlegt að þær hafi verið í landi Syðra-Hvarfs. Á Hvarfinu hefur nú risið sumarbústaða-byggð. Svæðið er nokkuð þýft, eilítið grýtt og lyngivaxið. Þar er hafin skógrækt.

Heimildir: FF II, 540

EY-165:025

Elínargerði

heimild um býli

65°52.454N

18°35.508V

"Elínargerðislækur fellur fram um Suðurmela niður í Flóa ..." segir í örnefnalýsingu, og enn fremur: "Elínargerðismór ... er beint suður af túni. Efst í honum stóð býlið Elínargerði, kennt við Elínu, sem munnmælin segja að Þorbjörn illi, bóndi á Ytra-Hvarfi hafi banað. Á þarna að vera leiði Elínar þessarar." [sbr. 034]. Elínargerði var þar sem nú eru sléttuð tún um 400 m sunnan við bæinn (001). Engin merki sjást um býlið en þar sem það var er nú hæð efst í túni.

Hættumat: hætta vegna túnræktar

Heimildir: Ö-Svarf, 268, 269

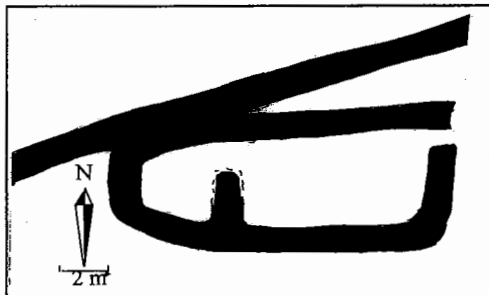
EY-165:026

Ytra-Hvarfsstekkur

stekkjartóft

65°52.132N

18°36.075V

"Ytra-Hvarfsstekkur er sunnan í Stekkjarmel. Þar heitir Stekkjarhvammur. Í hvamminum er Stekkjarbolli og Stekkjarbakki. Hann nær suður að Yztubrekkumel. Í ánni var Stekkjarhólmi og Stekkjareyri (sunnar)." segir í örnefnalýsingu. Ytra-Hvarfsstekkur var einnig stundum nefndur Gamli-Stekkur. Hann er rúmlega 1 km innan og neðan við bæinn (001). Hann sést enn greinilega um 15 m neðan við þjóðveg, norðarlega í Hvarfinu. Stekkurinn er nálæga til móts við Réttarhvamm í landi Tungufells. Stekkurinn er um 100 m sunnan við syðstu tún á Ytra-Hvarfi. Stekkurinn er í hvammi ofan árbakkans. Umhverfis

Fornleifaskráning

stekkin eru lyngivaxnir móar. Stekkurinn er 15 X 6 m að stærð og op er á austurhlíð hans. Hann virðist tvískiptur. Garðlag liggur skáhallt meðfram norðurhlíð stekksins (042).

Hættumat: hætta vegna vegagerðar

Heimildir: Ö-Svarf, 268

EY-165:027 *Kofamelur* heimild um smalakofa 65°52.081N 18°36.083V

"Á [ár]bakkanum er Kofamelur, kenndur við hjásetukofa, sem þar stóð fyrrum." segir í örnefnalýsingu. Ólafur Tryggvason kannast ekki við örnefnið Kofamel en það hefur þó verið sunnan við stekkin 026. Engar tóftir eru hins vegar greinanlegar þar, neðan þjóðveggar. Lyngi vaxinn, þýfður melur.

Hættumat: engin hætta

Heimildir: Ö-Svarf, 268

EY-165:028 *Brúarmelur* hleðsla brú 65°51.869N 18°36.176V

"Yztubrekkurmelur er snarbrattur ofan í á. Sunnar er Brúarmelur, kenndur við brúna, sem byggð var 1896. Neðan hans er Brúarhvamur." segir í örnefnalýsingu. Enn sjást hlaðnar leifar brúar sem byggð var 1896 beggja vegna árinna. Gamla brúin var um 120 m norðan við þá brú sem nú er á veginum og rúnum 200 m neðan við þjóðveginn. Brúin var í Brúarhvammi sem er nokkuð þýfður og gróinn grasi og víði. Nokkuð bratt er upp úr hvamminum. Austanmegin er brúarhleðslan um 9-10 m löng og 2 m á hæð og breidd. Á móti virðist hleðslan nokkru styttri.

Hættumat: engin hætta

Heimildir: Ö-Svarf, 268

EY-165:029 frásögn af öskuhaug 65°52.653N 18°35.302V

Öskuhaugur fyrir Ytra-Hvarf var fyrst sunnan við bæinn en var síðar færður ofar, sunnan við smiðju (004). Öskuhaugurinn hefur verið fast norðan við bæjarlækinn. Þar sem haugurinn var er nú sléttað svæði en örlítið aftimbri og rusli er þar enn.

Hættumat: hætta vegna ábúðar

Heimildir: Ö-Svarf, 268

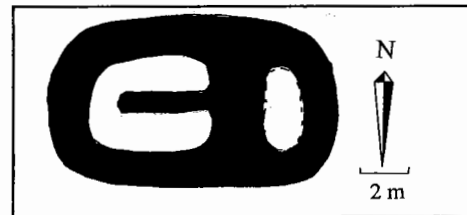
EY-165:030 *Geldingatóftir* tóft

"Vallgrónar tóftir upp af Yzthússundi og neðan við Stórholtið heita Geldingatóftir." segir í örnefnalýsingu. Geldingatóftir eru beint upp af 010 og liggur fjallgirðingin beint yfir tóftina. Tóftin er um 350 m norðaustan við gamla bæinn (001). Tóftin er á hæð á grasi grónu þýfðu svæði ofan við efstu túni. Tóftin er 12 X 7 m og er tvískipt. Svo virðist sem garði gangi eftir stærra hólfinu (vestara) endilöngu. Fjallgirðingin gengur þvert yfir austasta hluta tóftarinnar.

Hættumat: engin hætta

Heimildir: Ö-Svarf, 269

65°52.707N 18°34.891V

EY-165:031 seltóft 65°52.673N 18°34.780V

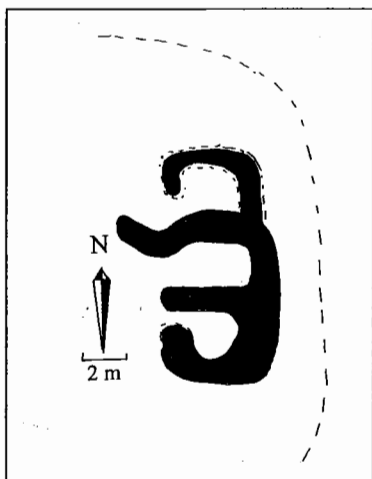
"Sunnan [Merkisgils] eru aðrar tóftir, Seltóftir." segir í örnefnalýsingu. Um 100 m ofan við Geldingatóftir 030 og um 20 m sunnar er seltóft. Tóftin er efst og nyrst í eins konar bolla. Selið er 410-430 m ofan og utan við gamla bæinn (001). Í balanum er nokkur grasvöxtur en það fer fjarri að vera eins þýft og lyngivaxið og er umhverfis balann (nema vestan hans). Tóftin er þó lyngivaxin. Tóftin er 7 X 5 m að stærð og tvískipt. Op er á bæði hólfin til vesturs. Norðan við tóftina virðist mega sjá móta fyrir þriðja hólfinu en það er mjög óljóst.

Hættumat: engin hætta

Heimildir: Ö-Svarf, 269

EY-165:032 *Álfhóll* heimild um huldufólksbústað 65°52.490N 18°35.156V

Tunguvegur

"Ofantil í [Ennum] heitir Miðholt og suður af því er Ytra-Álfhólsholt. Hjallabrúnninn þar sunnan við er Álfhólshausinn, en ofan við hann er Álfhólssund." segir í örnefnalýsingu, og enn fremur: "Elínargerðisund nær upp undir Álfhólinn, sem er langur melhóll ... Framan í Álfhóli er geysistór steinn, Álfhólssteinninn, talinn mikill huldufólsbústaður. Hóll þessi er þrískiptur ofantil og heita hlutarnir Yzti-, Mið- og Syðsti-Álfhólsskollur, og er hinn síðastnefndi hæstur." Álfhóll er um 350 m suðaustan við bæinn, nokkuð ofan við efstu tún. Hóllinn er langur og liggur norður-suður. Álfhólssteinninn er nyrst eða norðvestast í hólnum. Steinninn er ekki hár en liggur í brekkunni og er 2-3 m á lengd. Álfhóll er melhóll sem að hluta er gróinn lyngi.

Hættumat: engin hætt

Heimildir: Ö-Svarf, 269, 270

EY-165:033

þjóðsaga

legstaður

65°52.456N 18°35.486V

"Elínargerðismór ... er beint suður af túni. Efst í honum stóð býlið Elínargerði, kennt við Elínu, sem munnmælin segja að Þorbjörn illi, bóndi á Ytra-Hvarfi hafi banað. Á þarna að vera leiði Elínar þessarar." segir í örnefnalýsingu. Elínargerði stóð þar sem nú eru sléttuð tún um 400 m sunnan við bæinn (001). Engin merki sjást um býlið en þar sem það var er nú hæð efst í túni. Austarlega á hólnum var dæld sem þótti "grafarleg". Þegar hóllinn var sléttaður var farið sérstaklega varlega á þessum stað en ekkert kom upp.

Hættumat: hætt vegna túnræktar

Heimildir: Ö-Svarf, 269

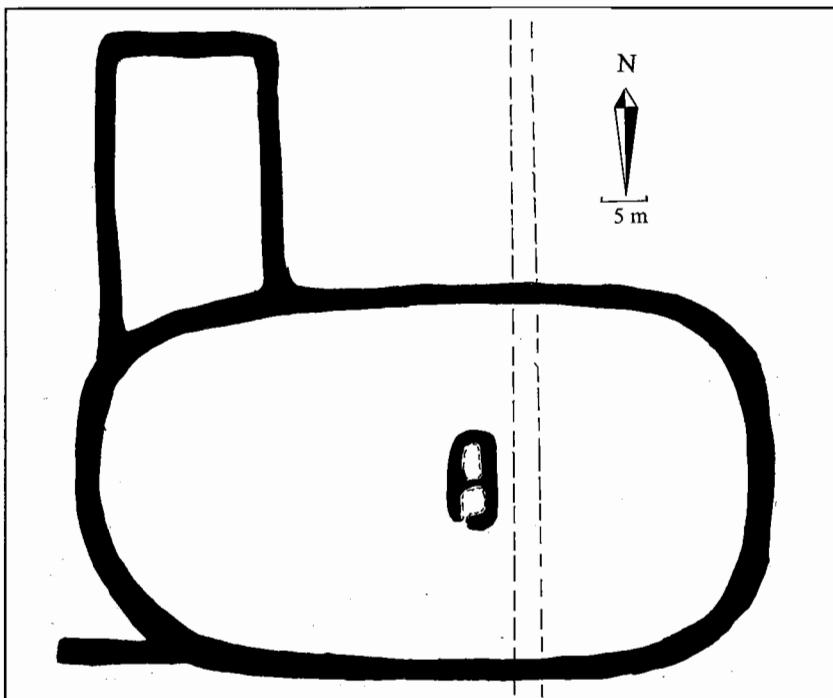
EY-165:034

Uslarétt

gerði

65°52.535N

18°35.365V

"Sunnan við Efsta-Steinhól heitir afmarkað svæði Uslarétt, vafalaust forn nátthagi. Þetta er h.u.b. dagslátt að stærð, hringlagað og garðhleðslur umhverfis. Hólkollur er þar inni og húsatóft á honum, en nafn vita menn ekkert á þeim stað." segir í örnefnalýsingu. "Fyrir sunnan og ofan bæinn á Ytrahvarfi, 250-300 m, og ofan gamla túnsins eru nokkrir töluvert fyrirferðamiklir hólar og heita Steinhólar, sá efsti þeirra Efsta-Steinhóll. Standa hólar þessir í brekkum, sem verða frá lárétta megintúninu á Ytrahvarfi. Sunnan við Efsta-Steinhól er gamall torfgarður mjög

greinilegur, óreglulega hringlagaður og nokkru meiri upp og ofan eftir brekkunni en þvert yfir um. Girðing þessi er um það bil ein dagslátt að stærð. Innan í henni er allt í þýfi en þar ber þó mest á dálitlum hólkolli og efst á honum er svolítil hústóft. Girðing þessi á Hvarfi heitir Uslarétt ... Staðinn skoðaði [KE] með Ólafi Tryggväsyni bónda á Ytrahvarfi 26 sept. 1975. Uslarétt er enn í góðu gildi og verður ekki skert, en yfir hana liggur nú upphækkaður heyflutningsvegur og á einum stað hefur malargryfjubarmur seilst ögn yfir

Fornleifaskráning

garðinn. Ólafur á Ytrahvarfi hefur fullan hug á að láta þetta mannvirki ekki verða fyrir frekara hnjaski." KE: Usklaréttir, Árbók 1980, 106. Usklaréttin er beint neðan við Álfhólsstein í Álfhóli á hólavæði sunnan og ofan við tún. Hólarnir eru mjög þýðir og á kafi í grasi en ekki er óhugsandi að fleiri garðlög hafi legið um þá. Tóftin er ógreinileg en hefur verið um 6 X 4 m að stærð. Usklaréttin er hins vegar um 70 m á lengd en 40-45 m á breidd og sporðskjulaga. Breidd veggja er um 2 m en hæð þeirra er 0,3 m. Tóftin er á litlum hól fast neðan við heybandsveginn. Hún er nálægt því að vera í réttinni miðri.

Hættumat: engin hætta

Heimildir: Ö-Svarf, 269; KE: Usklaréttir, Árbók 1980, 106.

EY-165:035 *Torfholt* örnefni rista 65°52.307N 18°35.704V

"Neðan Hallanna eru Torfholtin: Litla-, Ytra- og Syðra-Torfholt. Þá er Torfholtslækur og sunnar Torfholtssund, en neðar Króksmóar (Torfholtsmóar) og Torfholtflói." segir í örnefnalýsingu. Torfholtin voru þar sem nú er sléttáð tún um 120 m ofan við þjóðveg og um 700 m sunnan við bæ. Engin merki um torffristuna eru nú greinileg en þar sem hún var er nú sléttáð tún.

Hættumat: hætta vegna túnræktar

Heimildir: Ö-Svarf, 269

EY-165:036 frásögn af öskuhaug 65°52.568N 18°35.332V

Sunnan við gamla bæinn (001) var öskuhaugur þar sem matjurtagarður er nú í bakgarði íbúðarhússins. Öskuhaugurinn var síðar færður ofar í hlíðina (sjá 029). Alveg hefur verið sléttáð úr öskuhaugnum.

Hættumat: hætta vegna ábúðar

Heimildir: Túnakort 1917

EY-165:037 *Kvíamór* örnefni kvíar 65°52.567N 18°35.213V

"Fjárréttin var í horni gamla túnsins, syðst og efst, en þar ofan við Kvíamór upp að Kvíhóli, sem er sunnan við Bæjarlækjargil." segir í örnefnalýsingu. Kvíahóllinn er fast sunnan við bæjarlækinn og beint 60-70 m ofan við réttina (008). Ekki eru tóftir á eða við hólinn en hugsanlegt að nafn hans sé annaðhvort dregið af réttinni (008) eða stekkjartóftunum sem voru neðan við réttina. Hóllinn er grasi gróinn en neðan hans er þýður hagi ofan túns.

Hættumat: engin hætta

Heimildir: Ö-Svarf, 270

EY-165:038 *Þórarinsbolli* álagablettur 65°52.407N 18°35.165V

"Sunnan undir [Ysta-Álfhólskolli] er Þórarinsbolli, graslout, talin álagablettur. Heitir hann svo af því, að Þórarinn sló lautina, án þess að mein yrði að, en það þótti svo miklu tíðindum sæta, að nafn mannsins festist á staðnum. Þarna ofan við er graslendisflæmi, sem var talið 100 hesta heyland, Álfhólsengið." segir í örnefnalýsingu. Álfhóll er um 350 m suðaustan við bæinn nokkuð ofan við efstu tún. Hann er langur og liggur norður-suður. Álfhóll er eiginlega myndaður úr 3 hóltoppum og er Þórarinsbolli ofan við hólinn í skjóli milli syðri hóltoppanna tveggja. Ofan við hólinn er rakt og sléttáð svæði.

Hættumat: engin hætta

Heimildir: Ö-Svarf, 270

EY-165:039 náma mógrafir 65°52.414N 18°35.872V

Svarðargrafir voru innan og neðan við gamla bæinn (001) um það bil sem nýi vegurinn kemur til með að liggja. Grafirnar eru enn merkjanlegar um 100 m neðan við þjóðveginn og um 550 m suðvestan við íbúðarhúsið á Ytra-Hvarfi. Á svipuðum stað liggur vegaslóði frá þjóðveg og í sveig niður á árbakkann. Grafirnar koma til með að lenda fast sunnan við nýja veginn. Svarðargrafirnar eru á sléttum bakka. Þær eru mjög rakar og vaxnar grasi.

Hættumat: mikil hætta vegna vegagerðar

Heimildir: Ö-Svarf, 270

EY-165:040 *Álagabólí* álagablettur 65°52.617N 18°34.684V

"Merkishryggur er sunnan við Yztagil, en sunnar er Merkishryggur. Á honum er Álagabólí (Heimildarmaður sló hann þó einu sinni og varð ekki fyrir öðru tjóni en að brjóta orfið)." segir í örnefnalýsingu. 500-600 m norðaustan við gamla bæinn og 120-130 m ofan við fjallgröðingu er Álagabólí. Hann er beint ofan við selið 031. Bollinn er vaxinn grasi og er nokkuð rakur. Rakur, grasi vaxinn bolli.

Tunguvegur

Hættumat: engin hætta
Heimildir: Ö-Svarf, 270

EY-165:041 Sveitarlangur garðlag 65°52.403N 18°35.167V
"Sveitarlangur er ævafornt mannvirki, sem víða sér fyrir. Hefur þetta verið mikil garðhleðsla (sameiginlegur göngugarður?), sem e.t.v. hefur legið um endilangan dalinn. Í Ytra-Hvarfslandi liggur Sveitarlangur í fjallskrikanum, um það bil sem hliðinni sleppir." segir í örnefnalýsingu. Sveitarlangur sést víða í landi Ytra-Hvarfs. Hann er nokkuð greinilegur fast ofan Álfhóls. Umhverfis garðurinn er grasi vaxin og þýfð hlið. Garðurinn er 2-3 m á breidd en um 0,5 m á hæð. Hann er alveg gróinn.

Hættumat: engin hætta
Heimildir: Ö-Svarf, 271

EY-165:042 garðlag 65°52.144N 18°36.014V
"Útan við Yztubrekkur liggur svo annar garður af [Sveitarlangi] þvert niður til árinna og stefnir á svipaðan garð hinum megin ár, um það bil sem heitir Kaupstaðarhvarfur. Bendir þetta til eins konar vegagerðar og samgangna yfir Skiðadalssá á þessum stað." segir í örnefnalýsingu. Garðlag liggur frá brekkunni ofan við flatan árbakkann og skáhalt fram hjá Gamla-Stekk norðan hans. Garðlagið fjarar út í námunda við þjóðveg og er mjög óljóst ofan hans. Það hefur þó líklega legið norðan í Hvarfinu þar sem túnjaðar er nú. Garðurinn liggur yfir mel. Garðlagið er a.m.k. 50-60 m á lengd og 1,5-2 m á breidd en 0,3 m á hæð.

Hættumat: engin hætta
Heimildir: Ö-Svarf, 271

EY-165:043 heimild um bænhús 65°52.672N 18°35.335V
1487: er uppi DI V 356. Ekki er vitað hvar bænhúsið á Ytra-Hvarfi hefur staðið og engar kenningar eru upp um staðsetninguna. Ekki eru heimildir fyrir því að bærin hafi staðið á öðrum stað en hann gerir nú og líklegt verður að teljast að bænhúsið hafi verið í námunda við bæinn. Þar sem hnit voru tekin er nú hlað.

Hættumat: hættu vegna ábúðar
Heimildir: DI V 356

5. Kafli. Minjar í hættu vegna fyrirhugaðrar vegagerðar

Að lokinni heimildakönnun og vettvangsrannsókn er ljóst að á framkvæmdasvæðinu og í næsta nágrenni er vitað um 94 minjastaði sem teljast samkvæmt lögbundinni skilgreiningu fornleifar og eru því friðhelgir. Ljóst er að mestur hluti þessara staða er ekki í neinni hættu vegna fyrirhugaðra framkvæmda en jafnframt er mögulegt að fleiri minjar leynist á framkvæmdasvæðinu sem ekki eru til heimildir um og ekki sjást vísbendingar um á yfirborði. Í eftirfarandi umfjöllun er greint frá þeim stöðum sem þekktir eru og fyrirsjáanlegt er að gætu orðið fyrir raski vegna framkvæmdanna.

Áætlað er að veglínan liggi frá þjóðveginum austanmegin í Svarfaðardal til vesturs um 400 m sunnan við heimreiðina að Ytra-Hvarfi. Ekki hefur endanlegt vegastæði verið valið á þessum slóðum heldur eru tvær tillögur, A og B, uppi. Tillögurnar tvær liggja samsíða á um 1100 m svæði þar til þær sameinast og sameinast þá einnig veginum sem nú liggur um svæðið um hálsinn miðjan. Ekki eru nema um 70-80 m milli vegarstæðanna tveggja og er tillaga A lengra til norðurs. Á þessum fyrsta vegkafla (0-

Fornleifaskráning

1200) eru tvær fornleifar sem teljast í hættu vegna vegagerðar. Fyrst er að nefna **mógrafir** (Ey-165:039) sem eru um 550 m suðvestan við bæ á Ytra-Hvarfi og 100 m neðan við Skíðadalsveg. Ef tillaga A verður fyrir valinu kemur hún til með að liggja í gegnum þessar grafir en tillaga B 30-50 m sunnar. Í báðum tilfellum teljast grafirnar í hættu. Engar heimildir fundust um grafirnar og er því ekkert vitað um aldur þeirra. 500-600 m suðvestan við grafirnar og vestan við Skíðadalsá var áður **býlið Tungukot Ytra** og síðar **þinghús** hreppsins fram til 1900 (Ey-149:012). Þessum stað hefur nú algerlega verið raskað og engar leifar eru sjáanlegar á yfirborði nema það sem virðist vera stuttur garðspotti austan við meint býlisstæði. Hugsanlegt er að einhverjar leifar séu neðanjarðar. Staðurinn er í um 100 m fjarlægð var vegastæðunum (örlítið lengra frá tillögu B) og telst því í nokkurri hættu þess vegna.

Hið nýja vegastæði liggur á næsta kafla (1200-1800) á mjög svipuðum slóðum og vegurinn gerir nú. Eina frávikið er þar sem vegurinn sveigir niður að Svarfaðardalsá. Þar

Býlið Kringla (Ey-149:016), horft til vesturs

er áætlað að hann liggi örlítið norðar en vegarstæðið gerir nú og því verður nýja brúin fast norðan við þá sem notuð er í dag. Á þessum hluta vegarins telst ein fornleif í hættu. Þetta er **býlið Kringla** (Ey-149:016) sem er um 20 m sunnan við Tungufellsveg sem nú er í notkun og um 10 m austan við veginn sem liggur að Tungufelli og Melum. Á þessum stað

sjást verulegar leifar af býlinu og vallargarði í kring og er hvort tveggja friðlýstar fornminjar. Áætlað vegastæði mun raunar liggja 10-20 m fjær (norðar) rústunum en vegurinn sem nú er. Þrátt fyrir það er nálægðin við vegastæðið enn svo mikil að minjastaðurinn telst í töluverðri hættu sökum þessa.

Síðasti kafli vegarins (1800-2342) liggur yfir Svarfaðardalsá á nýrri brú fast norðan við núverandi brú en síðan mun hið nýja vegarstæði nær alveg fylgja því gamla vestur að Svarfaðardalsvegi. Í námunda við þennan kafla leiðarinnar var einungis skráð ein fornleif. Um 10-20 m norðan við núverandi brúarstæði, var áður **rétt** (Ey-131:016) í s.k. Réttarhvammi. Líklegt er að þar hafi torf- eða grjótrétt verið um nokkurt skeið en vitað er að síðast stóð á þessum stað rétt úr timbri. Var hún rifin fyrir nokkru og er nú á þessum stað rennislétt grænfóðurstún. Engar minjar eru því sjáanlegar um réttina á yfirborði jarðar en hugsanlegt að einhverjar leifar megi greina undir yfirborði jarðar.

6. Kafli. Tillaga um aðgerðir

Að lokinni heimildakönnun og rannsókn á vettvangi hefur komið í ljós að vitneskja liggur fyrir um fjórar fornleifar sem lenda í eða við vegarstæðið.

Svarðargrafir Ey-165:039 lenda í vegarstæðinu eða skammt frá því eftir því hvort leið A eða B verður farin. Ekki er þörf á sérstökum aðgerðum vegna þessa. Mógrafirnar hafa þegar verið skráðar, staðsetning þeirra og umfang er þekkt og varla von til að meiri upplýsingar fáiist um þær. Þær hafa því ekkert varðveislugildi. Þar fyrir utan er óvíst að þær séu eldri en 100 ára og teljist þannig til fornleifa.

Hinum stöðunum þremur sem eru skammt frá hinu áætlaða vegastæði þarf hins vegar að gæta að. Það eru **býlið Tungukot Ytra** og **þinghús** Ey-149:012, **býlið Kringla** Ey-149:016 og **rétt** Ey-131:016. Nauðsynlegt er að merkja þessa minjastaði með áberandi hætti til að minjarnar skemmist ekki af vangá við umferð vinnuvéla o.þ.h.

7. Kafli. Niðurlag

Í skýrslulok er rétt að geta þeirra takmarka sem eru á þessu mati. Mat á áhrifum fyrirhugaðra framkvæmda á fornar mannvistaleifar er nýjung hér á landi og enn er langt í land að unnt sé að skera úr með fullri vissu að veglína hafi verið valin á þann hátt að

Fornleifaskráning

engin hættu sé á að minjar finnist þar síðar. Við framkvæmdir verður að hafa í huga að fornleifar geta komið óvænt í ljós og að stöðva þurfi framkvæmdir vegna þess þar til úrskurður fornleifanefndar er fenginn sbr. 20. gr. þjóðminjalaga.

Við vettvangsathugun í Svarfaðardal kom fram að fjórir minjastaðir lenda í eða við áætlað vegarstæði Tunguvegar. Í skýrslunni er lögð fram tillaga að því hvernig skuli bregðast við.

Heimildir

Heimildamenn:

Hreiðarsstaðir-Sölvi Haukur Hjaltason 20.05.52

Ytra-Hvarf-Ólafur Tryggvason 09.06.20

Óprentaðar heimildir:

Fornleifastofnun Íslands

ÍSLEIF, gagnagrunnur um íslenskar fornleifar, Adolf Friðriksson og Orri Vésteinsson ritstj.

Þjóðminjasafn Íslands

Ágúst Ó. Georgsson, *Fornleifaskrá. Skrá um friðlýstar fornleifar*. Reykjavík 1990.

Þjóðskjalasafn Íslands

Jarðadeild XIV. Uppdrættir af túnum 1917. Svarfaðardalur. Þjóðskjalasafn Íslands.

Héraðsskjalasafn Akureyrarbæjar og Eyjafjarðarsýslu

Örnefnaskrá Svarfaðardals, Jóhannes Óli Sæmundsson tók saman.

Prentaðar heimildir:

BE: *Byggðir Eyjafjarðar 1990*, fyrri bindi, Reykjavík 1912-1990.

DI: *Íslenskt fornbréfasafn I-XVI*, Kaupmannahöfn/Reykjavík 1857-1972.

FF: *Frásögur um fornaldarleifar 1817-1823*, Sveinbjörn Rafnsson gaf út, Reykjavík 1983.

ÍF: *Íslensk fornrit I-*, Reykjavík 1933-.

Íslendinga sögur, VIII. bindi, Reykjavík 1943

Jarðabréf frá 16-17. öld: útdrættir. Gunnar F. Guðmundsson bjó til prentunar. Kaupmannahöfn 1993.

JJ: Jarðatal Johnsen: *Jarðatal á Íslandi*, Kaupmannahöfn 1847.

JÁM: *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vidalíns*, X. Eyjafjarðarsýsla, Kaupmannahöfn 1943.

KEKH: Kristján Eldjárn. *Kuml og haugfé úr heiðnum sið á Íslandi*. Akureyri, 1956.

